

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

D. ISLOMOV

MAXSUS CHOLG‘U

(Doira usullari: ustozlar saboqlari)

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan 5151600-Xalq ijodiyoti (cholg‘u jamoalariga rahbarlik)
yo‘nalishi bo‘yicha o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT – 2015

UO‘K: 785 (075) -

KBK 85.315.3

I-80

**I-80 D.Islomov. Maxsus cholg‘u. (O‘quv qo‘llanma). –T.:
«Fan va texnologiya», 2015, 140 bet + 4 bet rasm.**

ISBN 978–9943–998–11–7

Mazkur o‘quv qo‘llanma 5151600-Xalq ijodiyoti (cholg‘u jamoalariga rahbarlik) ta‘lim yo‘nalishida o‘qitiladigan «Maxsus cholg‘u» fani bo‘yicha doira cholg‘usi sinfi uchun tayyorlangan. Unda doira usullari muammosi tahlil qilib berilgan hamda ustozlar saboqlari va ustoz Usta Olim Komilovning hayoti va ijodi, doira usullari notaga olinib sayqallashtirilgan. Mazkur o‘quv qo‘llanmadan oliy ta‘lim muassasalarida o‘qitiladigan «Xalq cholg‘ularini o‘rganish» fani darslarida ham foydalanish mumkin.

UO‘K: 785 (075)

KBK 85.315.3

Taqrizchilar:

O‘rozali Toshmatov – O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti «Cholg‘u ijrochiligi» kafedrası professori;

Alisher Yuldashev – O‘zbekiston davlat konservatoriyasi «Xalq cholg‘ularida ijrochilik» kafedrası dot-senti v.b.

ISBN 978–9943–998–11–7

© «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2015.

КИРИШ

Ўзбекистонда санъат ва маданият замонавий даражада ривожланиб бормоқда. Президентимиз Ислам Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» асарида бу борада алоҳида фикр юритиб, айниқса, мусиқа маданиятини миллий ўзанлар воситасида ривожлантиришни таъкидлаб ўтганлар. Ҳақиқатан ҳам мусиқа санъати миллий асосларда ривожлантирилиши керак. Акс ҳолда, мусиқа санъатида қоришиқ тарзидаги салбий бир ҳолат келиб чиқади. Мисол учун, кейинги пайтларда доира ижрочилик санъатида танкидий бир ҳолат пайдо бўлди. Эълон қилинаётган адабиётларда доира усулларига (зарбаларига) нисбатан аҳамиятсиз масала сифатида қаралмоқда. Бу ҳол айниқса, ёшлар таълимига салбий таъсир кўрсатаётгани сир эмас. Бундай салбий ҳолатларнинг олдини олиш йўлларида бири – устозлар меросини чуқур ўрганишдир. Барча соҳаларда бўлганидек, доира усуллари борасида ҳам биз улкан меросга эгамиз. Ҳозирги авлод унинг ҳақли вориси ҳисобланади.

Мамлакатимиз болалар мусиқа ва санъат мактаблари, маданият ва санъат академик лицей ва коллежлари, санъат ва маданият олий таълим муассасаларида миллий чолғулар қаторида доира бўйича узвий ва чуқурлаштирилган сабоқ бериб келинмоқда. Бу борада қуйидагиларга аҳамият бериш долзарб бўлиб турибди:

- устозларнинг доира усулларига доир мероси ва сабоқларини чуқур ўзлаштириш;

- доира усуллари назарияси ва амалиётини юксак даражада эгаллаш;

- устозларнинг доира усулларини асраб-авайлаш ва уларни сайкаллаштириб бориш;

- устозларнинг доира усулларини оммавий тарзда кенг тарғибот қилиш.

Буларга аҳамият бериш доира усуллари бўйича талаб даражасида кўникмани ва малакани эгаллашга олиб келади.

Ушбу ўқув қўлланмада доира усуллари бўйича устозлар мероси таҳлил қилиб берилди. У санъат ва маданият таълим муассасалари мутахассислари, ўқитувчилари ва ўқувчи-талабаларига мўлжалланган.

KIRISH

O'zbekistonda san'at va madaniyat zamonaviy darajada rivojlanib bormoqda. Prezidentimiz Islom Karimov «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» asarida bu borada alohida fikr yuritib, ayniqsa, musiqa madaniyatini milliy o'zanlar vositasida rivojlantirishni ta'kidlab o'tganlar. Haqiqatan ham musiqa san'ati milliy asoslarda rivojlantirilishi kerak. Aks holda, musiqa san'atida qorishiq tarzidagi salbiy bir holat kelib chiqadi. Misol uchun, keyingi paytlarda doira ijrochilik san'atida tanqidiy bir holat paydo bo'ldi. E'lon qilinayotgan adabiyotlarda doira usullariga (zarbalariga) nisbatan ahamiyatsiz masala sifatida qaralmoqda. Bu hol ayniqsa, yoshlar ta'limiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani sir emas. Bunday salbiy holatlarning oldini olish yo'llaridan biri – ustozlar merosini chuqur o'rganishdir. Barcha sohalarida bo'lganidek, doira usullari borasida ham biz ulkan merosga egamiz. Hozirgi avlod uning haqli vorisi hisoblanadi.

Mamlakatimiz bolalar musiqa va san'at maktablari, madaniyat va san'at akademik litsey va kollejlari, san'at va madaniyat oliy ta'lim muassasalarida milliy cholg'ular qatorida doira bo'yicha uzviy va chuqurlashtirilgan saboq berib kelinmoqda. Bu borada quyidagilarga ahamiyat berish dolzarb bo'lib turibdi:

- ustozlarning doira usullariga doir merosi va saboqlarini chuqur o'zlashtirish;

- doira usullari nazariyasi va amaliyotini yuksak darajada egallash;

- ustozlarning doira usullarini asrab-avaylash va ularni sayqallashtirib borish;

- ustozlarning doira usullarini ommaviy tarzda keng targ'ibot qilish.

Bularga ahamiyat berish doira usullari bo'yicha talab darajasida ko'nikmani va malakani egallashga olib keladi.

Ushbu o'quv qo'llanmada doira usullari bo'yicha ustozlar merosi tahlil qilib berildi. U san'at va madaniyat ta'lim muassasalari mutaxassislari, o'qituvchilari va o'quvchi-talabalariga mo'ljallangan.

1-боб. УСТОЗЛАР САБОҚЛАРИ

Доира ўзбек мусиқа санъатида қадимги чолғулардан ҳисобланади. У барча чолғуларга усулий жўр бўлиб келмоқда. Бунинг натижасида барча замонларда доира усулларини назарий ва амалий ривожлантириб боришга, уларнинг доира санъаткорлари томонидан етарли даражада ўзлаштирилишига алоҳида эътибор берилган. Жумладан, Аҳмадий (XV аср) «Созлар мунозараси» асарида доира усуллари бедорликка даъват қилишига асосланишини қайд этади. Абдурахмон Жомий (1414–1492) эса доира усуллари ҳақида сўзлаб, буларга эътибор бермасдан санъаткор доирачи бўла олмаслигини таъкидлаган эди.¹ Жомий XV асрда бундай фикрга бежиз келмаган. Чунки Амир Темур ва Темурийлар давлати яратган шарт-шароит туфайли халқимиз миллий мусиқа санъати ва чолғуларининг қадимий негизларини XIV–XV асрларда изчил ўрганишга киришилган эди. Бу анъана кейинги асрларда ҳам сақланиб қолди.

1. Дарвешали Бухорий (XVII аср) эса, ўз асарида усулларнинг келиб чиқиши ва уларнинг таснифига алоҳида боб ажратган. У усул ва зарбларни ифодалаш учун шартли бўғин аломатларидан фойдаланган. Бу каби мумтоз устозларнинг сабоқлари шуни кўрсатадики, доира ўртасига урилганда чиққан товуш «бум», чеккасига урилганда чиққан товуш «бак», чеккасига бир хилда урилганда чиққан товуш «бакко», чеккасига қисқа урилганда чиққан товуш «бак» деб аталган. Дам олиш белгиси эса «ист» бўғини билан белгиланган.

Демак, доира усуллари ва зарбларини назарий асослаш ҳамда уни амалиётга татбиқ этиш тажрибасига мамлакатимизда ўрта асрлардаёқ эришилган эди. Шу сабабли кейинги XVIII–XX асрларда ҳам бу анъанага жиддий эътибор берилган. Мисол учун, ҳарбий масиқачи Эйхгорн доира усулларини ноталаштиришга уринган. Натижа шуни кўрсатадики, доира санъаткорлари ўзигача бўлган ва ўз даврининг устозлари сабоқларини назарий ва амалий

¹ Жомий А. Рисолаи мусиқа. — Тошкент. Ўздавнашр. 1960. 3-б.

жихатдан чуқур ўзлаштириб борган. Бу билан чинакам доира ижрочилиги ва санъаткорлиги сақланиб, ривожлантирилиб борилган.

2. Хоразмлик мусиқачи Девонзода Матюсуф Харратовнинг (XX аср) «Хоразм мусиқаси тарихчаси» асарида бўғинлар усуллар шаклида ёзилган. Лекин Фарғона, Тошкент, Самарқанд каби ҳудудларда бу усулдан фойдаланилмайди.

Айни пайтда, устоз Девонзоданинг сабоғи шундаки, доира усулларини бўғинларда ҳам ифодалаш мумкинлигини ва Хоразм доира усуллари ўзига хос хусусиятларга эгалигини кўрсатиб берган.

XX асрнинг 30-йилларидан бошлаб мамлакатимизнинг турли ҳудудларида ранг-баранг доира усуллари юзага кела бошлади. Бу масала ҳам алоҳида ўрганилиши керак.

3. Доира усуллари ва зарбларига оид устоз сабоқлари хусусида сўз борганда шубҳасиз, энг аввало, устоз Уста Олим Комилов (1875–1953) ёдга келади. Бу ўринда Т. Обидовнинг «Уста Олим Комилов» номли китоби (1958) асосида куйидагиларни таъкидлаш мумкин. Уста Олим Комилов... Бу номни эшитганимиз билан у инсонни билганлар, у киши билан ҳамсухбат бўлганларнинг қолдирган хотиралари бўйича ўрта бўйли, қотма, юзларини ажинлар босган, оппоқ соқолли киши ёдингизга келади. Анча ёшга кирган бу кекса киши ёшлардек ғайратли эди, кўпни кўрган кўзлари яркирар, ишлашга доим тайёр турган узун бармоқлари доирадан шундай товушларни янгратар эдики, уни эшитган киши Уста Олим ижро этаётганини доим сезиб турар эди. Уста Олим саҳнага чиққач, ғайратига-ғайрат қўшиларди.

Машҳур созанда бўлиб етишгунча, у кўп машаққатларни чекди, мураккаб ҳаёт йўлини босиб ўтди.

1875 йилда Марғилон шаҳрида тўқувчи-косиб Комил ака оиласида ўғил туғилди. Унга Олим исмини бердилар. Ота-она балки ўғлимиз олим бўлар, ҳаётни бошқача тушунар, деб умид қилиб бу исмини қўйдилар. Лекин бола ўқий олмади: Ўша даврга хос равишда ўқиш учун пул йўқ эди. Ўн ёшга тўлиб-тўлмай унинг ота-онаси вафот этди, ташвишли ҳаёт тарзи бошланди. Ёшлигидан у ёлланма деҳқончилик қилади, кейинчалик арава-созга шогирд тушади ва тезда арава яшаш ҳунарини эгаллайди.

Буюртмачилар доимо ундан хурсанд эдилар. Исмини ёнига Уста сўзини кўшиб айтилиши ҳам бежиз эмас эди. Лекин Олимни бу касб қизиқтирмади. У ёшлигида ҳар хил йиғилишларда чуқур маъноли халқ мақолларини, жўшқин куй, ашула ва лапарларини, халқ рақсларини завқ билан эшитарди ва кўрар эди. Бу куйлар ҳаваскор созанданинг ёдида умр бўйи қоларди.

Олимжон буларни эшитиб, якка ўзи ҳеч ким йўқ пайтларда кўлига доира олиб чаларди ва бундай оддий чолғудан шунчалик кўп ва ранг-баранг товушлар чиқариш мумкинлигига ҳайрон бўлар эди. У бошқа мусиқа асбобларидан чанг, дутор, ноғора ҳам чаларди ва уларни ўзи ясарди. Бироқ чилдирмага унинг муҳаббати бошқача эди ва бу муҳаббат унда умр бўйи сақланиб қолди.

Халқ орасида танилган марғилонлик Солия хола қобилиятли ёш доирачининг номини эшитиб қолади ва унга ёрдам беради. Кейинчалик марғилонлик машҳур доирачи Масаид ота Олим Комиловни ўзига шогирд қилиб олади.

1926 йил май ойида Марғилонда бир воқеа юз беради. Шаҳарга Муҳиддин Қори Ёқубов раҳбарлигида этнографик труппа гастролга келади. Унда эндигина санъатда ўз фаолиятини бошлаган ёш раққосалардан Тамарахоним, Гавҳар Раҳимова, созандалардан Отахўжа, Орифжон ва бошқалар иштирок этарди. Труппанинг концертларини Олим Комилов ҳам кўради. Талантли мусиқачи ҳақидаги гапларни эшитган Муҳиддин Қори Ёқубов билан Тамарахоним унинг уйига келдилар.

Қори Ёқубов бу санъат гавҳарини аста-секин саҳнага тортди. Бу одам бора-бора бутун Ўзбекистон ва собиқ иттифоққа танилди.

Хотини Бегимхоним билан ўн етти яшар қайинсинглиси Нурхонни ҳам, азалдан артистларга чанқаган саҳнамининг талабини қондириш тилагида, саҳнага тортди.

Шундай қилиб, Уста Олим Комиловнинг профессионал санъаткорлик ҳаёти бошланди. Труппа гастролларда бўлиб, мамлакатимизнинг турли жойларига боради. Москва, Ленинград (Санкт-Петербург), Боку аҳолиси ёш ўзбек артистларини жуда яхши кутиб олдилар. 1930 йилда Москвада бўлиб ўтган собиқ СССР халқлари олимпиадасида Уста Олим Комиловга «виртуоз доирачи», деган ном берилади. Москвадан қайтиб келгач, Уста

Олим Комилов фақатгина миллий рақслар бўйича материал тўплаш билан чекланмасдан, балки ўзи янги усулларини яратади. У 120 га яқин усулларни ёдида сақлаган, буларнинг, ярмини эса ўзи кашф этган.

Машҳур устоз Уста Олим Комилов XX асрда куйидаги уч усулни ишлатади «бум», «бак», «бакка» (ёки «бакко»). Албатта, бу усул баъзи мақомларнинг тузилишини осон эса қолдиради. Бироқ бу усул рангбаранг усулларни акс эттириш учун кифоя қилмайди.

1935 йили Лондонга ўша машҳур сафар бошланди. Уста Олим Комиловга сафар бошидаёқ азоб бера бошлаган дард Лондонда чидаб бўлмас даражага етди. Пешонада ҳосил бўлган ўсимтани жарроҳлик йўли билан олиб ташлашдан бошқа иложи йўқ эди. Операция рисоладагидек ўтган бўлса ҳам, бемор ниҳоятда ҳолсиз эди. Фестивалда унинг ўрнини боса оладиган одам йўқ. Лекин кўрик куни Уста Олим иродасини қўлга олиб, нима қилиб бўлса ҳам, концертда қатнашишини айтди. Шифокорлар унинг саҳнага чиқишига қарши эдилар. Лекин Уста Олим Комилов уларга шундай жавоб берди:

– Агар ўлим хавфи бўлса ҳам, мен бари бир саҳнага чиқаман, чунки бугун мен Ўзбекистонимнинг санъатини намойиш қилишим керак.

Ўн мингга яқин томошабин билан тирбанд «Альберт-Хилл» кошонаси саҳнасида концерт бошланиб, навбат Ўзбекистон вакилларига келди. Ўзбекистон вакиллари саҳнага чиққанларида залда сув куйгандек жимжитлик ҳукм суради. Ўзбек артистлари «инглизлар ўзбек миллий рақсларининг ўзига хос хусусиятларига тушунармиканлар», деб ҳаяжонланар эдилар. Бунинг устига жароҳатни яшириш учун бинт устидан салла ўраган Уста Олим иситмаси кўтарилган ҳолда саҳнага чиқиб, доирада «Қари наво» рақси куйини чалди, Тамарахоним чарх уриб ўйнади. Айниқса, «Пилла» рақсидан кейин қарсақ алламаҳалгача тинмади. Ҳар бир номердан кейин залдагилар уларни қизгин олқишлар билан кутиб олдилар.

Фестиваль комиссияси Уста Олим Комиловдан якка ўзи баъзи бир куйларни ижро этишини илтимос қилди. Уста Олим «Ноғора ўйини» ва «Тантана» асарларини якка ўзи чалиб берди. Унинг кўлида доира ўзига хос ёрқин ва ҳаяжонли тил билан

гапира бошлади. Лондонликларни ўз санъати билан қойил қолдирди. Англия кироличаси Мария ҳам Ўзбекистон санъат усталарини завқланиб олқишлади. Рақс тугагандан сўнг киролича сахнага чиқади, Устанинг чилдирмасини кўлига олиб кўради ва Устознинг бармоқларини ушлаб, ушбу мўъжизакор панжалардан гипсга нусха олиб, Лондон музейига қўйишга буюради. Бу нусха ҳозиргача сақланади. Ҳайъат раиси ўзбек созандаси чопонига фестивалнинг олтин юлдузини қадаб қўйди.

Артистлар Лондондаги «Гайль-Парк», «Гринвич» боғларида ҳам ўз концертлари билан чиқдилар. Лекин энг самимий ва кизғин учрашув «Виктория» завод ишчилари шаҳарчасида жойлашган боғда бўлиб ўтди. Бу учрашув ҳақида халқ артисти Тамарахоним шундай деб ёзган эди: «Томошабинлар ўйин бошланишидан бир-икки соат илгари йиғила бошладилар. Тезда улар сони етти-саккиз мингга етди. Улар бизни қийқирик ва олқишлар, «Интернатционал» гимни билан кутиб олишди. Ҳар бир номердан сўнг теварак-атрофни олқишлар садоси коплаб оларди. Бунда биз оддий артистларни муваффақиятидан каттарок бир нарсани кўрган эдик: чунки биз Ғарб меҳнаткашлари ишонч билан қараб турган ўзбек миллатининг вакиллари эдик».

Уста Олим Комилов кўп ишлар эди. У фақатгина ижрочигина эмас, балки рақс сахналаштирувчиси (хореография постановкачиси) ҳам эди. «Гулсара», «Фарҳод ва Ширин» мусиқали драмаларидаги, «Буюк канал», «Бўрон» операларидаги миллий рақсларни сахнага қўйганди.

Устоз Уста Олим Комилов ўнлаб шогирдларни тарбиялаб, вояга етказган эди. Устоз 1953 йили оламдан ўтди. Унинг шогирдларидан бири Тўйчи Иноғомов Устозининг назарий ва амалий фаолиятини давом эттирди, у Устанинг усулларини оғзаки шаклларда бойитди.

Яна бир шогирди Ғофир Азимов Устанинг усулларини тасмага ёзиб олди ва бу билан у усулларни санъаткор Устознинг меросини сақлаш ва ўрганиш ишига муносиб ва буюк ҳисса қўшди.

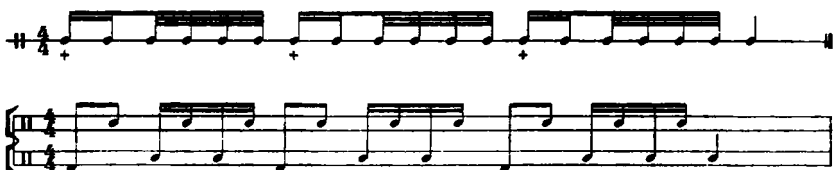
Устоз Уста Олим Комилов ва Тўйчи Иноғомов меросини оммалаштиришда улуғ санъатшуносларимиздан бири – Илёс Акбаровнинг хизматлари каттадир. Бугунги мусиқа санъати вакиллари ушбу санъаткоримиздан миннатдор бўлишлари керак,

чунки у ўнлаб доира куйларини Устоздан ёзиб олиб, нота-лаштирди. Маълум бўладики, доира усуллари устозлардан тадрижий равишда авлодларга ўтиб келмоқда.

Т. Визго мақоласи асосида куйидагиларни эслатиб ўтиш жоиз: ўзбек мусиқа ривожига муносиб хисса кўшган В.Успенский доира усулларини куйдагича ёзган:

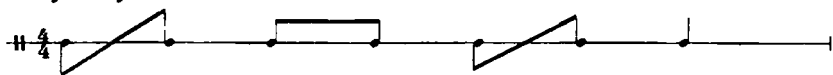

Бунда «бум» узун, лекин у нота боши сифатида белгиланган. Кейинчалик В.Успенский «бум» товушини нотада +(мусбат) аломати билан ифодалаган. Унинг бу усулини В.М. Беляев ҳам «Ўзбек мусиқа чолғулари» китобида қўллаган. Мисол учун, қаранг:

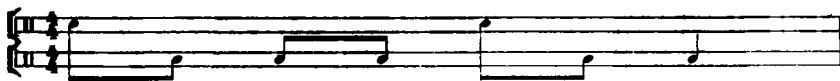

Қизиғи шундаки, XIX аср охирларида ҳарбий мусиқачи Эйхгорн ҳам ўзбек мусиқасини нотага туширишга уринган. Лекин у «бум» билан «бак»ни фарқлай олмаган ва бу ҳолатни ўнг ҳамда чап қўлнинг мустақил ҳаракат қилиши деб тушуниб, уни куйидагича ифодалаган:

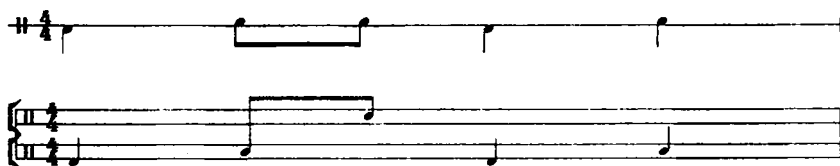
ўнг қўл

чап қўл

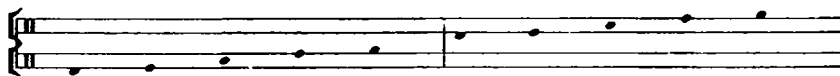

XX асрнинг 50-йилларидан бошлаб доира мусикасини янгидан нотага олиш авж олди. Бунда «бум»ни чизикнинг пастига, «бак»ни чизикнинг устига ёзиш қўллана бошланди. Мисол учун, шу усулда ёзилган «Эй дўстлар» ашуласида бум, бак, бум, бак куйидагича кўриниш ҳосил қилган:

Нотага ёзиб олишнинг бу усули содда ва аниқ ҳисобланади. Шу сабабли у уриб чалинадиган чолғулар учун жаҳон адабиётида қабул қилинган.

Ўзбек мусикашунослигига сезиларли хизмат қилган А.И.Петросянец иккита қўш чизикли нота тизимидан фойдаланган. Бунда устки чизик чап қўл учун, пастки чизик ўнг қўл учун ёзилади. Эътибор беринг:

- *) Катта бум
- ***) Кичик бум
- ****) Катта бак
- *****) Кичик бак
- *****) Нохун
- *) Катта бум
- ***) Кичик бум
- ****) Катта бак
- *****) Кичик бак
- *****) Нохун

*) – Катта бармоқ билан мембрана ўртасига урилади.

***) – Ўрта бармоқни сал эгиб мембрана ўртасига урилади.

***) – Доиранинг четига бармоқлар кериб урилади.

****) – Тўртинчи бармоқ учи билан доира четига урилади.

*****) – Доира четига синчалок (жимжилок) билан чертиб урилади.

А.И.Петросянцнинг бу тизими ўзбек доира усталарининг барча доира чалиш йўлларини ифодалаш имконини беради. Айни пайтда, олимнинг бу усули товуш ҳосил қилишнинг асос сифатида қабул қилади.

Шундай қилиб, устозлардан қолган мусикий мерос ва сабоқлар бўлғуси ёш санъаткорларни доира усуллари бўйича назарий ва амалий жиҳатдан қуроллантиради. Бу сабоқларни унутиб бўлмайди.

1 БОБ юзасидан мустақил таълим бўйича саволлар ва топшириқлар

1. Буюк мутафаккирларимизнинг доира чолғуси ва моҳир созандалар ҳақида билдирган фикрлари тўғрисида нималарни биласиз?

2. Дарвешали Бухорий доира чолғусида ижро этаётган пайтда дам олиш, яъни пауза белгисини қандай бўғин билан белгиллаган ва уни нима деб атаган?

3. Уста Олим Комилов нечанчи йилда туғилган ва устозни нега Уста деб аташади?

4. Уста Олим Комилов доира чолғусидан ташқари қайси ўзбек халқ чолғуларида ижро этишни билган?

5. Нечанчи йилда ва қаерда Уста Олим Комиловга «Виртуоз доирачи» номи берилади?

6. Уста Олим Комилов нечта усулларни ёдида сақлаган ва қанчасини ўзи басталаган?

7. Англия кироличаси Елизавета I Уста Олим Комилов тўғрисида қандай фикр билдирган?

8. Уста Олим Комилов қайси мусиқали драма ва опералардаги миллий рақсларни саҳналаштирган?

9. Уста Олим Комиловнинг ижодий фаолиятини давом эттирган шогирдларидан кимларни биласиз?

10. Уста Олим Комилов ва Тўйчи Иноғомовлар меросини оммалаштиришда кимнинг хизматлари кўпроқ?

1-bob. USTOZLAR SABOQLARI

Doira o'zbek musiqa san'atida qadimgi cholg'ulardan hisoblanadi. U barcha cholg'ularga usuliy jo'r bo'lib kelmoqda. Buning natijasida barcha zamonlarda doira usullarini nazariy va amaliy rivojlantirib borishga, ularning doira san'atkorlari tomonidan etarli darajada o'zlashtirilishiga alohida e'tibor berilgan. Jumladan, Ahmadiy (XV asr) «Sozlar munozarasi» asarida doira usullari bedorlikka da'vat qilishiga asoslanishini qayd etadi. Abdurahmon Jomiy (1414–1492) esa, doira usullari haqida so'zlab, bularga e'tibor bermasdan san'atkor doirachi bo'la olmasligini ta'kidlagan edi.² Jomiy XV asrda bunday fikrga bejiz kelmagan. Chunki Amir Temur va Temuriylar davlati yaratgan shart-sharoit tufayli xalqimiz milliy musiqa san'ati va cholg'ularining qadimiy negizlarini XIV–XV asrlarda izchil o'rganishga kirishilgan edi. Bu an'ana keyingi asrlarda ham saqlanib qoldi.

1. Darveshali Buxoriy (XVII asr) esa, o'z asarida usullarning kelib chiqishi va ularning tasnifiga alohida bob ajratgan. U usul va zarblarni ifodalash uchun shartli bo'g'in alomatlaridan foydalangan. Bu kabi mumtoz ustozlarning saboqlari shuni ko'rsatadiki, doira o'rtasiga urilganda chiqqan tovush «bum», chekkasiga urilganda chiqqan tovush «bak», chekkasiga bir xilda urilganda chiqqan tovush «bakko», chekkasiga qisqa urilganda chiqqan tovush «bak» deb atalgan. Dam olish belgisi esa «ist» bo'g'ini bilan belgilangan.

Demak, doira usullari va zarblarini nazariy asoslash hamda uni amaliyotga tatbiq etish tajribasiga mamlakatimizda o'rta asrlardayoq erishilgan edi. Shu sababli keyingi XVIII–XX asrlarda ham bu an'anaga jiddiy e'tibor berilgan. Misol uchun, harbiy masiqachi Eyxgorn doira usullarini notalashtirishga uringan. Natija shuni ko'rsatadiki, doira san'atkorlari o'zigacha bo'lgan va o'z davrining ustozlari saboqlarini nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'zlashtirib borgan. Bu bilan chinakam doira ijrochiligi va san'atkorligi saqlanib, rivojlantirilib borilgan.

² Jomiy A. Risolai musiqa. — Toshkent. O'zdamnashr. 1960. 3-b.

2. Xorazmlik musiqachi Devonzoda Matyusuf Xarratovning (XX asr) «Xorazm musiqasi tarixchasi» asarida bo'g'inlar usullar shaklida yozilgan. Lekin Farg'ona, Toshkent, Samarqand kabi hududlarda bu usuldan foydalanilmaydi.

Ayni paytda, ustoz Devonzodaning sabog'i shundaki, doira usullarini bo'g'inlarda ham ifodalash mumkinligini va Xorazm doira usullari o'ziga xos xususiyatlarga egaligini ko'rsatib bergan.

XX asrning 30-yillaridan boshlab mamlakatimizning turli hududlarida rang-barang doira usullari yuzaga kela boshladi. Bu masala ham alohida o'rganilishi kerak.

3. Doira usullari va zarblariga oid ustoz saboqlari xususida so'z borganda shubhasiz, eng avvalo, ustoz Usta Olim Komilov (1875–1953) yodga keladi. Bu o'rinda T. Obidovning «Usta Olim Komilov» nomli kitobi (1958) asosida quyidagilarni ta'kidlash mumkin. Usta Olim Komilov... Bu nomni eshitganimiz bilan u insonni bilganlar, u kishi bilan hamsuhbat bo'lganlarning qoldirgan xotiralari bo'yicha o'rta bo'yli, qotma, yuzlarini ajinlar bosgan, oppoq soqolli kishi yodingizga keladi. Ancha yoshga kirgan bu keksa kishi yoshlardek g'ayratli edi, ko'pni ko'rgan ko'zlari yarqirar, ishlashga doim tayyor turgan uzun barmoqlari doiradan shunday tovushlarni yangratar ediki, uni eshitgan kishi Usta Olim ijro etayotganini doim sezib turar edi. Usta Olim sahnaga chiqqach, g'ayratiga-g'ayrat qo'shildirdi.

Mashhur sozanda bo'lib yetishguncha, u ko'p mashaqqatlarni chekdi, murakkab hayot yo'lini bosib o'tdi.

1875-yilda Marg'ilon shahrida to'quvchi-kosib Komil aka oilasida o'g'il tug'ildi. Unga Olim ismini berdilar. Ota-ona balki o'g'limiz olim bo'lar, hayotni boshqacha tushunar, deb umid qilib bu ismni qo'yidilar. Lekin bola o'qiy olmadi: O'sha davrga xos ravishda o'qish uchun pul yo'q edi. O'n yoshga to'lib-to'lmay uning ota-onasi vafot etdi, tashvishli hayot tarzi boshlandi. Yoshligidan u yollanma dehqonchilik qiladi, keyinchalik aravasoza shogird tushadi va tezda arava yasash hunarini egallaydi. Buyurtmachilar doimo undan xursand edilar. Ismini yoniga Usta so'zini qo'shib aytilishi ham bejiz emas edi. Lekin Olimni bu kasb qiziqitirmadi. U yoshligida har xil yig'ilishlarda chuqur ma'noli xalq maqollarini, jo'shqin kuy, ashula va laparlarini, xalq raqslarini zavq bilan eshitardi va ko'rar edi. Bu kuylar havaskor sozandaning yodida umr bo'yi qolardi.

Olimjon bularni eshitib, yakka o'zi hech kim yo'q paytlarda qo'liga doira olib chalardi va bunday oddiy cholg'udan shunchalik ko'p va rang-barang tovushlar chiqarish mumkinligiga hayron bo'lar edi. U boshqa musiqa asboblaridan chang, dutor, nog'ora ham chalardi va ularni o'zi yasardi. Biroq childirmaga uning muhabbati boshqacha edi va bu muhabbat unda umr bo'yi saqlanib qoldi.

Xalq orasida tanilgan marg'ilonlik Soliya xola qobiliyatli yosh doirachining nomini eshitib qoladi va unga yordam beradi. Keyinchalik marg'ilonlik mashhur doirachi Masaid ota Olim Komilovni o'ziga shogird qilib oladi.

1926-yil may oyida Marg'ilonida bir voqea yuz beradi. Shaharga Muhiddin Qori Yoqubov rahbarligida etnografik truppa gastrolga keladi. Unda endigina san'atda o'z faoliyatini boshlagan yosh raqqosalardan Tamaraxonim, Gavhar Rahimova, sozandalardan Otaxo'ja, Orifjon va boshqalar ishtirok etardi. Truppaning konsertlarini Olim Komilov ham ko'radi. Talantli musiqachi haqidagi gaplarni eshitgan Muhiddin Qori Yoqubov bilan Tamaraxonim uning uyiga keldilar.

Qori Yoqubov bu san'at gavharini asta-sekin sahnaga tortdi. Bu odam bora-bora butun O'zbekiston va sobiq ittifoqqa tanildi.

Xotini Begimxonim bilan o'n yetti yashar qayinsinglisi Nurxonni ham, azaldan artistlarga chanqagan sahnamizning talabini qondirish tilagida, sahnaga tortdi.

Shunday qilib, Usta Olim Komilovning professional san'atkorlik hayoti boshlandi. Truppa gastrollarda bo'lib, mamlakatimizning turli joylariga boradi. Moskva, Leningrad (Sankt-Peterburg), Boku aholisi yosh o'zbek artistlarini juda yaxshi kutib oldilar. 1930 yilda Moskvada bo'lib o'tgan sobiq SSSR xalqlari olimpiadasida Usta Olim Komilovga «virtuoz doirachi», degan nom beriladi. Moskvadan qaytib kelgach, Usta Olim Komilov faqatgina milliy raqslar bo'yicha material to'plash bilan cheklanmasdan, balki o'zi yangi usullarini yaratadi. U 120 ga yaqin usullarni yodida saqlagan, bularning yarmini esa o'zi kashf etgan.

Mashhur ustoz Usta Olim Komilov XX asrda quyidagi uch usulni ishlatadi «bum», «bak», «bakka» (yoki «bakko»). Albatta, bu usul ba'zi maqomlarning tuzilishini oson esda qoldiradi. Biroq bu usul rangbarang usullarni aks ettirish uchun kifoya qilmaydi.

1935-yili Londonga o'sha mashhur safar boshlandi. Usta Olim Komilovga safar boshidayoq azob bera boshlagan dard Londonda chidab bo'lmas darajaga yetdi. Peshonada hosil bo'lgan o'simtani jarrohlik yo'li bilan olib tashlashdan boshqa iloji yo'q edi. Operatsiya risoladagidek o'tgan bo'lsa ham, bemor nihoyatda holsiz edi. Festivalda uning o'rmini bosa oladigan odam yo'q. Lekin ko'rik kuni Usta Olim irodasini qo'lga olib, nima qilib bo'lsa ham, konsertda qatnashishini aytdi. Shifokorlar uning sahnaga chiqishiga qarshi edilar. Lekin Usta Olim Komilov ularga shunday javob berdi:

– Agar o'lim xavfi bo'lsa ham, men bari bir sahnaga chiqaman, chunki bugun men O'zbekistonimning san'atini namoyish qilishim kerak.

O'n mingga yaqin tomoshabin bilan tirband «Albert-Xill» koshonasi sahnasida konsert boshlanib, navbat O'zbekiston vakillariga keldi. O'zbekiston vakillari sahnaga chiqqanlarida zalda suv quygandek jimjitlik hukm suradi. O'zbek artistlari «inglizlar o'zbek milliy raqslarining o'ziga xos xususiyatlariga tushunarmikanlar», deb hayajonlanar edilar. Buning ustiga jarohatni yashirish uchun bint ustidan salla o'ragan Usta Olim isitmasi ko'tarilgan holda sahnaga chiqib, doirada «Qari navo» raqsi kuyini chaldi, Tamaraxonim charx urib o'ynadi. Ayniqsa, «Pilla» raqsidan keyin qarsak allamahalgacha tinmadi. Har bir nomerdan keyin zaldagilar ularni qizg'in olqishlar bilan kutib oldilar.

Festival komissiyasi Usta Olim Komilovdan yakka o'zi ba'zi bir kuylarni ijro etishini iltimos qildi. Usta Olim «Nog'ora o'yini» va «Tantana» asarlarini yakka o'zi chalib berdi. Uning qo'lida doira o'ziga xos yorqin va hayajonli til bilan gapira boshladi. Londonliklarni o'z san'ati bilan qoyil qoldirdi. Angliya qirolichasi Mariya ham O'zbekiston san'at ustalarini zavqlanib olqishladi. Raqs tugagandan so'ng qirolicha sahnaga chiqadi, Ustaning childirmasini qo'lga olib ko'radi va Ustozning barmoqlarini ushlab, ushbu mo'jizakor panjalardan gipsga nusxa olib, London muzeyiga qo'yishga buyuradi. Bu nusxa hozirgacha saqlanadi. Hay'at raisi o'zbek sozandasi choponiga festivalning oltin yulduzini qadab qo'ydi.

Artistlar Londondagi «Gayl-Park», «Grinвич» bog'larida ham o'z konsertlari bilan chiqdilar. Lekin eng samimiy va qizg'in uchrashuv «Viktoriya» zavod ishchilari shaharchasida joylashgan bog'da bo'lib o'tdi. Bu uchrashuv haqida xalq artisti Tamaraxonim

shunday deb yozgan edi: «Tomoshabinlar o‘yin boshlanishidan bir-ikki soat ilgari yig‘ila boshladilar. Tezda ular soni yetti-sakkiz mingtaga etdi. Ular bizni qiyqiriq va olqishlar, «Internatsional» gimni bilan kutib olishdi. Har bir nomerdan so‘ng tevarak-atrofnı olqishlar sadosi qoplab olardi. Bunda biz oddiy artistlarnı muvaffaqiyatidan kattaroq bir narsani ko‘rgan edik: chunki biz G‘arb mehnatkashlari ishonch bilan qarab turgan o‘zbek millatining vakillari edik».

Usta Olim Komilov ko‘p ishlar edi. U faqatgina ijrochigina emas, balki raqs sahnalashtiruvchisi (xoreografiya postanovkachisi) ham edi. «Gulsara», «Farhod va Shirin» musiqali dramalaridagi, «Buyuk kanal», «Bo‘ron» operalaridagi milliy raqslarnı sahnaga qo‘ygandi.

Ustoz Usta Olim Komilov o‘nlab shogirdlarnı tarbiyalab, voyaga yetkazgan edi. Ustoz 1953-yili olamdan o‘tdi. Uning shogirdlaridan biri To‘ychi Inog‘omov Ustozining nazariy va amaliy faoliyatini davom ettirdi, u Ustaning usullarini og‘zaki shakllarda boyitdi.

Yana bir shogirdi G‘ofir Azimov Ustaning usullarini tasмага yozib oldi va bu bilan u usullarnı san‘atkor Ustozning merosini saqlash va o‘rganish ishiga munosib va buyuk hissa qo‘shdi.

Ustoz Usta Olim Komilov va To‘ychi Inog‘omov merosini ommalashtirishda ulug‘ san‘atshunoslarimizdan biri Ilyos Akbarovning xizmatlari kattadir. Bugungi musiqa san‘ati vakillari ushbu san‘atkorimizdan minnatdor bo‘lishlari kerak, chunki u o‘nlab doira kuylarini Ustozdan yozib olib, notalashtirdi. Ma‘lum bo‘ladiki, doira usullari ustozlardan tadrijiy ravishda avlodlarga o‘tib kelmoqda.

T. Vizgo maqolasi asosida quyidagilarnı eslatib o‘tish joiz: o‘zbek musiqa rivojiga munosib hissa qo‘shgan V.Uspenskiy doira usullarini quydagicha yozgan:

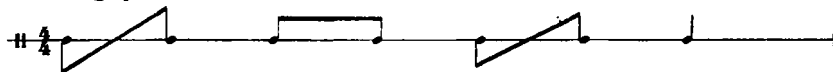

Bunda «bum» uzun, lekin u nota boshi sifatida belgilangan. Keyinchalik V. Uspenskiy «bum» tovushini notada +(musbat) alomati bilan ifodalagan. Uning bu usulini V.M. Belyaev ham «O‘zbek musiqa cholg‘ulari» kitobida qo‘llagan. Misol uchun, qarang:

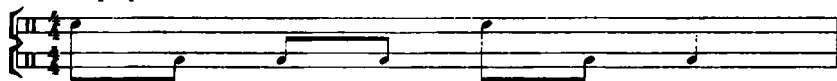

Qizig'i shundaki, XIX asr oxirlarida harbiy musiqachi Eyxgorn ham o'zbek musiqasini notaga tushirishga uringan. Lekin u «bum» bilan «bak»ni farqlay olmagan va bu holatni o'ng hamda chap qo'lning mustaqil harakat qilishi deb tushunib, uni quyidagicha ifodalagan:

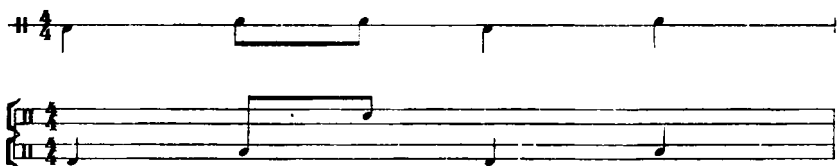
o'ng qo'l

chap qo'l

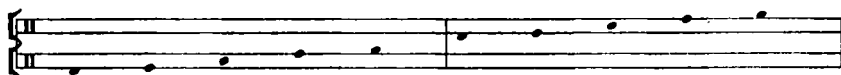

XX asrning 50-yillaridan boshlab doira musiqasini yangidan notaga olish avj oldi. Bunda «bum»ni chiziqning pastiga, «bak»ni chiziqning ustiga yozish qo'llana boshlandi. Misol uchun, shu usulda yozilgan «Ey do'stlar» ashulasida bum, bak, bum, bak quyidagicha ko'rinish hosil qilgan:

Notaga yozib olishning bu usuli sodda va aniq hisoblanadi. Shu sababli u urib chalinadigan cholg'ular uchun jahon adabiyotida qabul qilingan.

O'zbek musiqashunosligiga sezilarli xizmat qilgan A.I.Petro-syans ikkita qo'sh chizikli nota tizimidan foydalangan. Bunda ustki chiziq chap qo'l uchun, pastki chiziq o'ng qo'l uchun yoziladi. E'tibor bering:

- *) Katta bum
- **) Kichik bum
- ***) Katta bak
- ****) Kichik bak
- *****) Noxun
- *) Katta bum
- **) Kichik bum
- ***) Katta bak
- ****) Kichik bak
- *****) Noxun

*) – Katta barmoq bilan membrana o‘rtasiga uriladi.

**) – O‘rta barmoqni sal egib membrana o‘rtasiga uriladi.

***) – Doiraning chetiga barmoqlar kerib uriladi.

****) – To‘rtinchi barmoq uchi bilan doira chetiga uriladi.

*****) – Doira chetiga sinchaloq (jimjiloq) bilan chertib uriladi.

A.I.Petrosyaning bu tizimi o‘zbek doira ustalarining barcha doira chalish yo‘llarini ifodalash imkonini beradi. Ayni paytda, olimning bu usuli tovush hosil qilishning asos sifatida qabul qiladi.

Shunday qilib, ustozlardan qolgan musiqiy meros va saboqlar bo‘lg‘usi yosh san‘atkorlarni doira usullari bo‘yicha nazariy va amaliy jihatdan qurollantiradi. Bu saboqlarni unutib bo‘lmaydi.

1-BOB yuzasidan mustaqil ta‘lim bo‘yicha savollar va topshiriqlar

1. Buyuk mutafakkirlarimizning doira cholg‘usi va mohir sozandalar haqida bildirgan fikrlari to‘g‘risida nimalarni bilasiz?

2. Darveshali Buxoriy doira cholg‘usida ijro etayotgan paytda dam olish, ya‘ni pauza belgisini qanday bo‘g‘in bilan belgilagan va uni nima deb atagan?

3. Usta Olim Komilov nechanchi yilda tug‘ilgan va ustozni nega Usta deb atashadi?

4. Usta Olim Komilov doira cholg‘usidan tashqari qaysi o‘zbek xalq cholg‘ularida ijro etishni bilgan?

5. Nechanchi yilda va qaerda Usta Olim Komilovga «Virtuoz doirachi» nomi beriladi?

6. Usta Olim Komilov nechta usullarni yodida saqlagan va qanchasini o'zi bastalagan?

7. Angliya qirolichasi Yelizaveta I Usta Olim Komilov to'g'risida qanday fikr bildirgan?

8. Usta Olim Komilov qaysi musiqali drama va operalardagi milliy raqslarni sahnalashtirgan?

9. Usta Olim Komilovning ijodiy faoliyatini davom ettirgan shogirdlaridan kimlarni bilasiz?

10. Usta Olim Komilov va To'ychi Inog'omovlar merosini ommalashtirishda kimning xizmatlari ko'proq?

2-боб. ДОИРА УСУЛЛАРИ

Устоз доирачи санъаткорларнинг доира усулларини чуқур ўзлаштириш бўлажак ёш санъаткорлар учун заруриятдир. Шу маънода, бу ўринда Тўйчи Иноғомов ва Илёс Акбаровнинг тинимсиз меҳнатлари тufайли бизгача етиб келган устоз Уста Олим Комиловнинг бир неча доира усулларини сайқаллаштириб, намуна сифатида тақдим қилдик.

DOIRA USULLARI

Ustoz doirachi san'atkorlarning doira usullarini chuqur o'zlashtirish bo'lajak yosh san'atkorlar uchun zaruriyatdir. Shu ma'noda, bu o'rinda To'ychi Inog'omov va Ilyos Akbarovning tinimsiz mehnatlari tufayli bizgacha yetib kelgan ustoz Usta Olim Komilovning bir necha doira usullarini sayqallashtirib, namuna sifatida taqdim qildik.

ДОИРАНИНГ ЗАРБЛАРИ DOIRANING ZARBLARI

Уста Олим Комиловдан ёзиб олувчи Илёс Акбаров
Usta Olim Komilovdan yozib oluvchi Ilyos Akbarov

1. Дилдир Dildir (титратма) (titratma) М.М. ♩ = 76-80

2. Қўш қарс М.М. ♩ = 76-80 Qo'sh qars

3. Яқка қарс М.М. ♩ = 80-84 Yakka qars

4. Ўтиш қисми "Шоҳ" М.М. ♩ = 84 O'tish qismi "Shoh"

5. Оксатма М.М. ♩ = 68

Oqsatma

6. Оксатмани ўтказма гули М.М. ♩ = 72

Oqsatmaning o'tkazma guli

7. Гул ўйин М.М. ♩ = 72-76

Gul o'yin

8. Гул ўйин яллагаси М.М. ♩ = 72

Gul o'yin yallatasi

9. Гул ўйини жилваси М.М. = 80-84

Gul o'yini jilvasi

Musical score for Gul o'yini jilvasi, Op. 80-84. The piece is in 3/4 time and marked *f*. The melody is written on a single staff with a treble clef. It consists of a sequence of eighth notes with slurs, alternating between the upper and lower staves of the grand staff.

10. Жилвани рези М.М. = 80-84

Jilvani rezi

Musical score for Jilvani rezi, Op. 80-84. The piece is in 3/4 time and marked *p*. The melody is written on a single staff with a treble clef. It features a sequence of eighth notes with slurs, alternating between the upper and lower staves of the grand staff.

Continuation of the musical score for Jilvani rezi, Op. 80-84. The piece is in 3/4 time and marked *p*. The melody is written on a single staff with a treble clef. It features a sequence of eighth notes with slurs, alternating between the upper and lower staves of the grand staff. The piece concludes with a fermata over the final note.

11. Дучарх М.М. = 120-126

Ducharx

Musical score for Ducharx, Op. 120-126. The piece is in 3/4 time and marked *f*. The melody is written on a single staff with a treble clef. It features a sequence of eighth notes with slurs and triplets, alternating between the upper and lower staves of the grand staff.

Continuation of the musical score for Ducharx, Op. 120-126. The piece is in 3/4 time and marked *f*. The melody is written on a single staff with a treble clef. It features a sequence of eighth notes with slurs and triplets, alternating between the upper and lower staves of the grand staff. The piece concludes with a fermata over the final note.

12. Дучава М.М. = 132

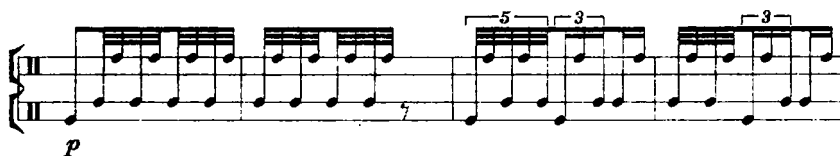
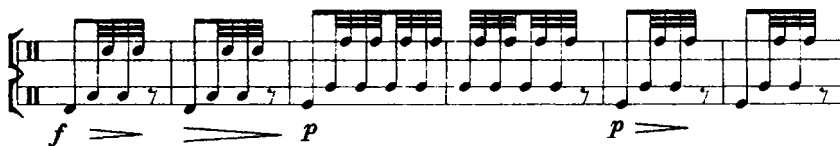
Duchava

Musical score for Duchava, Op. 132. The piece is in 3/4 time and marked *f*. The melody is written on a single staff with a treble clef. It features a sequence of eighth notes with slurs and triplets, alternating between the upper and lower staves of the grand staff.

13. Дучава резн М.М. ♩ = 132

Duchava rezni

14. Якка чарх М.М. ♩ = 132

Yakka charx

15. Чор қарс М.М. ♩ = 112-116
Chor qars

16. Чор қарс рези М.М. ♩ = 112-116
Chor qars rezı

17. Усул ҳаққони М.М. ♩ = 100

Usul haqqoni

18. Усул ҳаққони йўргаси М.М. ♩ = 100-104

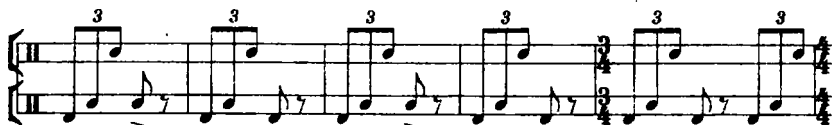
Usul haqqoni yo'rg'asi

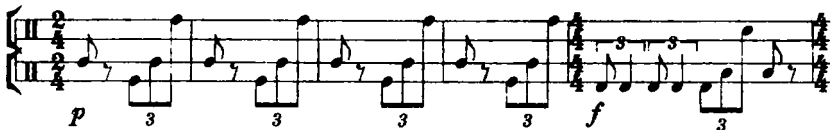
19. Даромоди садир М.М. ♩ = 100-104

Daromadi sadir

20. Даромади садир рези М.М. ♩ = 104-108
Daromadi sadir rezi

21. Садир М.М. ♩ = 104-108
Sadir

I вариант
I variant

II вариант
II variant

22. Садир рези М.М. ♩ = 112
Sadir rezi

23. Сув йўрраси
Suv yo'r-rasi

24. Ўсма-сурма М.М. ♩ = 116-120

O'sma-surma

25. Ён қарс М.М. ♩ = 96-100

Yon qars

p

26. Усул қайтарма М.М. ♩ = 160-168
Usul qaytarma

Musical score for 'Usul qaytarma' in 2/4 time, marked *mf*. The score consists of two staves with a treble and bass clef. The melody is primarily eighth notes, with some sixteenth-note runs in the right hand.

27. Усул вайжонам М.М. ♩ = 120-126
Usul vayjonam

Musical score for 'Usul vayjonam' in 2/4 time, marked *f*. The score consists of two staves with a treble and bass clef. The melody features eighth notes and sixteenth-note runs, with accents (>) placed under several notes.

Continuation of the musical score for 'Usul vayjonam', showing the right-hand part with sixteenth-note runs and accents (>).

28. Вайжонам ён қарсағи М.М. ♩ = 120-126
Vayjonam yon qarsagi

Musical score for 'Vayjonam yon qarsagi' in 2/4 time, marked *f*. The score consists of two staves with a treble and bass clef. The melody is characterized by eighth-note patterns and rests, with a fermata over the first measure.

Кўчиш учун
Ko'chish uchun

Continuation of the musical score for 'Vayjonam yon qarsagi', showing the right-hand part with eighth-note patterns and a fermata over the final measure, marked *f*.

29. Усул қоразанг М.М. ♩ = 152
Usul qorazang

Musical score for 'Usul qorazang' in 3/8 time, marked *f*. The score consists of two staves with a treble and bass clef. The melody is composed of eighth notes, with a fermata over the final measure.

30. Қоразанг рези М.М. ♩ = 114
Qorazang rezi

Musical score for 'Qorazang rezi' in 3/4 time. The piece consists of two systems. The first system features a piano introduction with a steady eighth-note accompaniment in the left hand and a melody in the right hand. The second system continues the melody with several triplet markings (3) and eighth-note accompaniment.

Кўчиш учун
Ko'chish uchun

Musical score for 'Ko'chish uchun' in 3/4 time. The score is a single system featuring a piano introduction with eighth-note accompaniment and a melody with triplet markings (3). The piece concludes with a double bar line and a repeat sign.

31. Марғилон дучаваси М.М. ♩ = 112-116
Marg'ilon duchavasi

Musical score for 'Marg'ilon duchavasi' in 2/4 time. The score is a single system featuring a piano introduction with eighth-note accompaniment and a melody with triplet (3) and quintuplet (5) markings.

32. Марғилон дучаваси рези М.М. ♩ = 112-116
Marg'ilon duchavasi rezi

Musical score for 'Marg'ilon duchavasi rezi' in 2/4 time. The score is a single system featuring a piano introduction with eighth-note accompaniment and a melody with triplet (3) markings. The piece concludes with a double bar line and dynamic markings: *f*, *p*, *mp*, and *pp*.

33. Катта сама М.М. ♩ = 72-76

Katta sama

34. Катта сама қарси М.М. ♩ = 96-100

Katta sama qarshi

35. Яллама М.М. ♩ = 116-120

Yallama

36. Дупоя М.М. ♩ = 112-116
Дупою

37. Орам М.М. ♩ = 80-84
Орам

38. Орам йўргаси М.М. ♩ = 80
Орам yo'rg'asi

f p f p f p f p

39. Рези йўрра М.М. ♩ = 92-96
 Rezi yu'rga

40. Сарбози М.М. ♩ = 80-84
 Sarbozi

f

41. Уфори чапандоз М.М. ♩ = 104-108

Ufori chapandoz

42. Уфори сахта М.М. ♩ = 96

Ufori saxta

43. Уфори сахта рези М.М. ♩ = 116-120

Ufori saxta rezi

44. М.М. ♩ = 120

5 5 5 5 3

45. Рок М.М. ♩ = 120
Рок

46. Рок рези М.М. ♩ = 144-152
Рок рези

+

p 3 *p* 3 3 3

+

3 3 *p* 3 *p* 3

3 3 3 3 3 3

47. Занг М.М. ♩ = 108-112
Занг

f

M.M. ♩ = 132

ff

sp

f

ff

АСАРЛАРГА ҚИСҚАЧА ШАРҲЛАР «ТАНТАНА»

«Тантана» асари Шарқ халқларининг тўй-томошаларида, кувончли кунларида, турли хил байрамларида ижро этиб келинган. Ана шу байрамларда санъаткорларимиз ўзларининг турли чолғуларини намойиш қилишган. Шундай намойишларда доира бевосита етакчи ўринларни эгаллаб келган. Ушбу усуллар тантанавор, байрамона оҳангда жаранглайди. Бу усулларни ижро этганда албатта, улугворлик, ёрқин ва аниқ ижро этиш керак бўлади.

Уста Олим Комилов ижодига мансуб.

«ПИЛЛА»

Бу мусиқий асар ҳам Уста Олим Комилов томонидан яратилган бўлиб, Мукаррама Турғунбоева доира жўрлигида концерт дастури сифатида рақс сахналаштирган. Рақсда пилла қуртларини тут барги билан боқиш, шойи матоларни тўқиш ва белбоғ тикиш жараёни бошидан охиригача акс эттирилган.

«ПАХТА»

Ҳажм жиҳатидан катта, хореографик композицияси кенг миқёсда ишланган «Пахта» рақс асарининг мазмуни шундан иборат: эрта кўклам кунлари. Қуёшли кундан севиниб далага чиққан қиз чигит эка бошлайди. Пахта пишади. Қиз бир қўллаб пахта терар экан, икки қўллаб пахта теришни яхшилигига ишонади, ўртоқларини чақириб, уларни ҳам ўз санъатига ўргатади. Оқибатда улар пахтани ўз муддатидан олдин териб оладилар. Рақс охирида бу илғор теримчи қизларни томошабинлар чапак чалиб олқишлайдилар. Доира чолғусини ижро этишда ҳам ўнг ва чап қўлнинг кучланиши, товушларни аниқ ифода қила олиши, раққосанинг ҳаракатларини ҳис қила билиши ва уйғунлигини таъминлашга қаратилади.

«ФАРҲОД ВА ШИРИН»

«Фарҳод ва Ширин» – севги ва вафо, дўстлик ва садоқат, меҳнат ва ижодкорлик, ватанпарварлик ва қаҳрамонлик дostonидир. Комилликка етакловчи инсоний фазилатларни, умумбашарий орзу-интилишларни тараннум этган бу асар ўзбек классик адабиётининг янги ва улкан бир асаридир.

Алишер Навоий дostonи асосидаги В. Успенский билан Г. Мушелнинг «Фарҳод ва Ширин» мусиқали драмаси 1930 йиллар ўртасида яратилган энг катта мусиқали драма асари ҳисобланган. Асарнинг доира жўрлигидаги сахна рақслари бевосита Уста Олим Комиловнинг иштироки билан яратилган ва сахнада ижро этилган.

«ШОДИЁНА»

XV–XVI асрларда жуда кўп машҳур мусиқачилар, бастакорлар, хофизлар етишиб чиқди. Шулардан Абдуқодир Нойи, Қулмуҳаммад Шайхий, Ҳусайн Удий, Қосим Раббоний, Устод Шодий, Нажмиддий Кавкабий каби санъаткорлар ўз замонасининг санъат соҳасидаги билимдон ижодкорларидан эди. Профессional мусиқачилардан ташқари Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий ва Биноий каби шоирлар ҳам мусиқа соҳаси билан шуғулланиб, унинг тараққиётига маълум даражада ҳисса қўшишган. Масалан, Мирзо Улуғбек ўз даврида «Белужий», «Шодиёна», «Ахлоқий», «Табризий», «Усули равон» ва «Усули баҳри»³ усулларини яратган эди. Мир Алишер Навоий «Исфahоний» ва бошқа куйларни ижод қилади. Жомий ва Биноий мусиқа назариясига доир асарлар яратади.

Марказий Осиё халқларида Мирзо Улуғбекнинг «Шодиёна» асари кенг оммалашган усуллардан ҳисобланади. Бу усулни Уста Олим Комилов Аҳмаджон Умурзоков билан биргаликда сурнай ва ноғорада ижро этишган.

Ноғорада ижро этилган «Шодиёна» усулини доирада ижро қилиниб, ногага туширилди.

³ Н.М.Маллаев. Ўзбек адабиёти тарихи. Дарслик. Биринчи китоб. - Т.: «Ўқитувчи», 1965 й.

1952 йилда нашр қилинган «Доиранинг зарблари»⁴ китобида Ўзбекистон халқ артисти Уста Олим Комиловдан И.А.Ақбаров 47 та доира усулларини номлари билан ёзиб олган ва бир чизиқли нотага туширган. Ушбу усулларни тўрт чизиқли янги нота йўлига мослаштириб, ёш авлодга ўқув қўлланмадан фойдаланиш учун тақдим этилмоқда.

«КАТТА ЎЙИН»

Катта ўйин (ноғора ўйин) – қадимий рақслардан бўлиб, одатда, халқ байрамлари ва тўй тантаналарида, катта майдонларда ноғора, карнай-сурнай жўрлигида ижро этилган. Рақснинг қўшалок номланишини аввало, унинг мусиқий жўрлиги нисбатан давомли ижро этилиши билан тушунтириш мумкин. «Катта ўйин» рақси Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» мусиқий драмасига киритилган. Рақс тантанавор тарзда ижро этилган. Устоз санъаткорларнинг айтишларича, усулнинг ўз ашуласи бўлган. Уста Олим Комилов ўша ашулаларнинг усулларини жамлаб, тартибга келтирган.

«ОЛТИН КЎЛ»

Андижон вилоятининг Олтин кўл тумани халқ хўжалигининг кўплаб соҳаларида энг илғор ва машхур ҳудудлардан бири ҳисобланган. Ушбу асар ана шу илғор туманга бағишлаб ёзилганлиги эҳтимолдан узоқ эмас. Бу асар кўп йиллар давомида устоз созанда Тўйчи Иноғомов репертуаридан жой олган.

«БУРУЛЧА»

«Бурул» сўзининг луғавий маъноси холдор, кўкиш отни англатади. Рақсда эса чаққон бурилиб, айланиб ўйнаш маъносини беради. Уста Олим Комилов ижодига мансуб бу асар Тўйчи Иноғомов ижросида нотага туширилган.

⁴ Доиранинг зарблари. Ўзбекча усуллар тўплами. – Т.: Ўздавнашр, 1952 й.

«ҚҰҚОНЧА»

Водийга хос бўлган усуллар мажмуаси Қўқонда қадимдан мавжуд бўлган халқ оғзаки ижоди, хусусан, лапарлар, яллалар ва бошқа айтишувларга асосланганлиги эҳтимолдан ҳоли эмас. Уста Олим Комилов ижодига мансуб.

«ДОВУЛ»

«Довул» сўзи икки хил маънони англатади. Биринчиси – кучли емирувчи бўрон, иккинчиси – овчилар, тўпчи қоровуллар ёки ҳарбийлар учун белгиланган махсус ноғора. Ушбу усуллар момақалдирок, чакмоқ каби табиат ҳодисаларини тасвирлайди. Уста Олим Комилов ижодига мансуб бу асар Тўйчи Иноғомов ижросида ёзиб олинган.

«ҚЎШ ҚАРС»

Ушбу асар XX асрнинг йигирманчи йилларида туркум кўри-нишда вужудга келган бўлиб, икки зарб маъносини англатади. Доира чолғусида созанданинг иккала қўли иштирокида ижро этилиши ва шу билан бирга, доирада иккита асосий зарб – «бум» ва «бак» усуллари ҳам бу номланишга асос қилиб олинган.

Уста Олим Комилов ижод қилган «Қўш қарс»ни устоз доирачилар доира ижрочилигидаги барча усулларнинг асоси дея таърифлаганлар.

2 БОБ юзасидан мустақил таълим бўйича саволлар ва топшириқлар

1. Доира усулларининг неча хилларини биласиз?
2. Доиранинг зарблари деганда нимани тушунасиз?
3. «Тантана» асарининг мазмуни ҳақида нимани биласиз?
4. «Пилла» асарининг биринчи ижрочиси ким бўлган?
5. «Пахта» асари ҳақида нимани биласиз?
6. «Фарход ва Ширин» мусиқали драмасидаги доира рақслари нечанчи йилларда илк бор сахналаштирилган?

7. «Шодиёна» асарининг муаллифи ким?
8. «Катта ўйин» асарининг иккинчи номи нима деб аталган?
9. «Олтин кўл» ҳозирги кундаги қайси вилоятдаги туманга бағишлаб ёзилган?
10. «Бурулча» сўзининг маъноси нима?
11. «Кўқонча» қандай усуллардан таркиб топган?
12. «Довул» сўзининг маъноси нима ва уни қаерда ижро қилишган?
13. «Кўш қарс» асари нечанчи йилларда яратилган?

ASARLARGA QISQACHA SHARHLAR

«TANTANA»

«Tantana» asari Sharq xalqlarining to‘y-tomoshalarida, quvonchli kunlarida, turli xil bayramlarida ijro etib kelingan. Ana shu bayramlarda san’atkorlarimiz o‘zlarining turli cholg‘ularini namoyish qilishgan. Shunday namoyishlarda doira bevosita etakchi o‘rinlarni egallab kelgan. Ushbu usullar tantanavor, bayramona ohangda jaranglaydi. Bu usullarni ijro etganda albatta, ulug‘vorlik, yorqin va aniq ijro etish kerak bo‘ladi.

Usta Olim Komilov ijodiga mansub.

«PILLA»

Bu musiqiy asar ham Usta Olim Komilov tomonidan yaratilgan bo‘lib, Mukarrama Turg‘unboeva doira jo‘rligida konsert dasturi sifatida raqs sahnalashtirgan. Raqsda pilla qurtlarini tut bargi bilan boqish, shoyi matolarni to‘qish va belbog‘ tikish jarayoni boshidan oxirigacha aks ettirilgan.

«PAXTA»

Hajm jihatidan katta, xoreografik kompozitsiyasi keng miqyosda ishlangan «Paxta» raqs asarining mazmuni shundan iborat: erta ko‘klam kunlari. Quyoshli kundan sevinib dalaga chiqqan qiz chigit eka boshlaydi. Paxta pishadi. Qiz bir qo‘llab paxta terar ekan, ikki qo‘llab paxta terishni yaxshiligiga ishonadi, o‘rtoqlarini chaqirib, ularni ham o‘z san‘atiga o‘rgatadi. Oqibatda ular paxtani o‘z muddatidan oldin terib oladilar. Raqs oxirida bu ilg‘or terimchi qizlarni tomoshabinlar chapak chalib olqishlaydilar. Doira cholg‘usini ijro etishda ham o‘ng va chap qo‘lning kuchlanishi, tovushlarni aniq ifoda qila olishi, raqqosaning harakatlarini his qila bilishi va uyg‘unligini ta‘minlashga qaratiladi.

«FARHOD VA SHIRIN»

«Farhod va Shirin» – sevgi va vafo, do‘stlik va sadoqat, mehnat va ijodkorlik, vatanparvarlik va qahramonlik dostonidir. Komillikka

yetaklovchi insoniy fazilatlarini, umumbashariy orzu-intilishlarni tarannum etgan bu asar o'zbek klassik adabiyotining yangi va ulkan bir asaridir.

Alisher Navoiy dostoni asosidagi V. Uspenskiy bilan G. Mushelning «Farhod va Shirin» musiqali dramasi 1930-yillar o'rtasida yaratilgan eng katta musiqali drama asari hisoblangan. Asarning doira jo'rligidagi sahna raqslari bevosita Usta Olim Komilovning ishtiroki bilan yaratilgan va sahnada ijro etilgan.

«SHODIYONA»

XV–XVI asrlarda juda ko'p mashhur musiqachilar, bastakorlar, xofizlar yetishib chiqdi. Shulardan Abduqodir Noyi, Qulmuhammad Shayxiy, Husayn Udiy, Qosim Rabboniy, Ustod Shodiy, Najmiddiy Kavkabiyy kabi san'atkorlar o'z zamonasining san'at sohasidagi bilimdon ijodkorlaridan edi. Professional musiqachilardan tashqari Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy va Binoiy kabi shoirlar ham musiqa sohasi bilan shug'ullanib, uning taraqqiyotiga ma'lum darajada hissa qo'shishgan. Masalan, Mirzo Ulug'bek o'z davrida «Belujiy», «Shodiyona», «Axloqiy», «Tabriziy», «Usuli ravon» va «Usuli bahri»⁵ usullarini yaratgan edi. Mir Alisher Navoiy «Isfahoniy» va boshqa kuylarni ijod qiladi. Jomiy va Binoiy musiqa nazariyasiga doir asarlar yaratadi.

Markaziy Osiyo xalqlarida Mirzo Ulug'bekning «Shodiyona» asari keng ommalashgan usullardan hisoblanadi. Bu usulni Usta Olim Komilov Ahmadjon Umurzoqov bilan birgalikda surnay va nog'orada ijro etishgan.

Nog'orada ijro etilgan «Shodiyona» usulini doirada ijro qilinib, notaga tushirildi.

1952-yilda nashr qilingan «Doiraning zarblari»⁶ kitobida O'zbekiston xalq artisti Usta Olim Komilovdan I.A.Akbarov 47 ta doira usullarini nomlari bilan yozib olgan va bir chizikli notaga tushirgan. Ushbu usullarni to'rt chizikli yangi nota yo'liga moslashtirib, yosh avlodga o'quv qo'llanmadan foydalanish uchun taqdim etilmoqda.

⁵ N.M.Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi. Darslik. Birinchi kitob. – T.: «O'qituvchi», 1965-y.

⁶ Doiraning zarblari. O'zbekcha usullar to'plami. – T.: O'zdamnashr, 1952-y.

«KATTA O‘YIN»

Katta o‘yin (nog‘ora o‘yin) – qadimiy raqslardan bo‘lib, odatda, xalq bayramlari va to‘y tantanalarida, katta maydonlarda nog‘ora, karnay-surnay jo‘rligida ijro etilgan. Raqsning qo‘shaloq nomlanishini avvalo, uning musiqiy jo‘rligi nisbatan davomli ijro etilishi bilan tushuntirish mumkin. «Katta o‘yin» raqsi Alisher Navoiyning «Farhod va Shirin» musiqiy dramasi kiritilgan. Raqs tantanavor tarzda ijro etilgan. Ustoz san‘atkorlarning aytishlaricha, usulning o‘z ashulasi bo‘lgan. Usta Olim Komilov o‘sha ashulalarning usullarini jamlab, tartibga keltirgan.

«OLTIN KO‘L»

Andijon viloyatining Oltin ko‘l tumani xalq xo‘jaligining ko‘plab sohalarida eng ilg‘or va mashhur hududlardan biri hisoblangan. Ushbu asar ana shu ilg‘or tumanga bag‘ishlab yozilganligi ehtimoldan uzoq emas. Bu asar ko‘p yillar davomida ustoz sozanda To‘ychi Inog‘omov repertuaridan joy olgan.

«BURULCHA»

«Burul» so‘zining lug‘aviy ma‘nosi xoldor, ko‘kish otni anglatadi. Raqsda esa chaqqon burilib, aylanib o‘ynash ma‘nosini beradi. Usta Olim Komilov ijodiga mansub bu asar To‘ychi Inog‘omov ijrosida notaga tushirilgan.

«QO‘QONCHA»

Vodiyga xos bo‘lgan usullar majmuasi Qo‘qonda qadimdan mavjud bo‘lgan xalq og‘zaki ijodi, xususan, laparlar, yallalar va boshqa aytishuvlarga asoslanganligi ehtimoldan holi emas. Usta Olim Komilov ijodiga mansub.

«DOVUL»

«Dovul» so‘zi ikki xil ma‘noni anglatadi. Birinchisi – kuchli yemiruvchi bo‘ron, ikkinchisi – ovchilar, to‘pchi qorovullar yoki

harbiylar uchun belgilangan maxsus nog'ora. Ushbu usullar momaqaldiroq, chaqmoq kabi tabiat hodisalarini tasvirlaydi. Usta Olim Komilov ijodiga mansub bu asar To'ychi Inog'omov ijrosida yozib olingan.

«QO'SH QARS»

Ushbu asar XX asrning yigirmanchi yillarida turkum ko'rinishda vujudga kelgan bo'lib, ikki zarb ma'nosini anglatadi. Doira cholg'usida sozandaning ikkala qo'li ishtirokida ijro etilishi va shu bilan birga, doirada ikkita asosiy zarb – «bum» va «bak» usullari ham bu nomlanishga asos qilib olingan.

Usta Olim Komilov ijod qilgan «Qo'sh qars»ni ustoz doirachilar doira ijrochiligidagi barcha usullarning asosi deya ta'riflaganlar.

2-BOB yuzasidan mustaqil ta'lim bo'yicha savollar va topshiriqlar

1. Doira usullarining necha xillarini bilasiz?
2. Doiraning zarblari deganda nimani tushunasiz?
3. «Tantana» asarining mazmuni haqida nimani bilasiz?
4. «Pilla» asarining birinchi ijrochisi kim bo'lgan?
5. «Paxta» asari haqida nimani bilasiz?
6. «Farhod va Shirin» musiqali dramasi haqida doira raqslari nechanchi yillarda ilk bor sahnalashtirilgan?
7. «Shodiyona» asarining muallifi kim?
8. «Katta o'yin» asarining ikkinchi nomi nima deb atalgan?
9. «Oltin ko'l» hozirgi kundagi qaysi viloyatdagi tumanga bag'ishlab yozilgan?
10. «Burulcha» so'zining ma'nosi nima?
11. «Qo'qoncha» qanday usullardan tarkib topgan?
12. «Dovul» so'zining ma'nosi nima va uni qayerda ijro qilishgan?
13. «Qo'sh qars» asari nechanchi yillarda yaratilgan?

**3-боб. УСТОЗ УСТА ОЛИМ КОМИЛОВ
ИЖРО ЭТГАН АСАРЛАР**

**3-bob. USTOZ USTA OLIM KOMILOV
IJRO ETGAN ASARLAR**

ТАНТАНА

TANTANA

Уста Олим Комилов зарблари 1934 й.

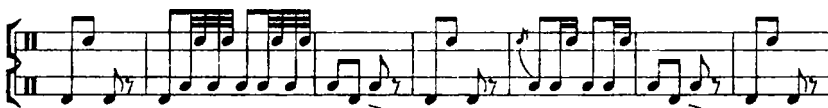
Usta Olim Komilov zarblari 1934

1. M.M. ♩ = 120-126

pp

2. M.M. ♩ = 92-96

3. M.M. ♩ = 104-108

4. M.M. ♩ = 108

5. M.M. ♩ = 104-108

6. M.M. ♩ = 112-116

M.M. ♩ = 132-138

M.M. ♩ = 104-108

7.

ШИЛЛА

PILLA

Уста Олим Комилов зарблари 1934 й.

Usta Olim Komilov zarblari 1934

1. M.M. ♩ = 152-160

Musical score for the first exercise, featuring a piano (*f*) piece in 2/4 time. The melody consists of eighth notes with triplets indicated by a '3' and a bracket. The piece is marked with a forte (*f*) dynamic.

2. M.M. ♩ = 152-160

Musical score for the second exercise, featuring a mezzo-forte (*mf*) piece in 2/4 time. The melody consists of eighth notes and quarter notes. The piece is marked with a mezzo-forte (*mf*) dynamic.

3.

Musical score for the third exercise, featuring a piano (*f*) piece in 2/4 time. The melody consists of eighth notes and quarter notes. The piece is marked with a forte (*f*) dynamic, followed by a piano (*p*) dynamic, and then a forte (*f*) dynamic with an accent (>).

4. M.M. ♩ = 168

Musical score for the fourth exercise, featuring a piano (*f*) piece in 2/4 time. The melody consists of eighth notes and quarter notes. The piece is marked with a forte (*f*) dynamic.

5. M.M. ♩ = 168

Musical score for the fifth exercise, featuring a piano (*f*) piece in 2/4 time. The melody consists of eighth notes and quarter notes. The piece is marked with a forte (*f*) dynamic.

6.

Musical score for exercise 6, featuring a piano introduction with a dynamic range from *f* to *p* and back to *f*.

7.

Musical score for exercise 7, a simple piano exercise in 2/4 time.

8.

Musical score for exercise 8, a piano exercise in 2/4 time.

rit..

Musical score for exercise 8, continuing with a *rit.* marking.

9. M.M. ♩ = 168

Musical score for exercise 9, featuring a piano introduction with a dynamic range from *f* to *p* and back to *f*.

10. M.M. ♩ = 104-108

Musical score for exercise 10, featuring a piano exercise with triplets.

10. Musical score for exercise 10, featuring a piano accompaniment with triplets in both hands.

11. M.M. ♩ = 96-100

11. Musical score for exercise 11, featuring a piano accompaniment with eighth notes and rests.

12. M.M. ♩ = 96-100

12. Musical score for exercise 12, featuring a piano accompaniment with eighth notes and rests.

13. M.M. ♩ = 96-100

13. Musical score for exercise 13, featuring a piano accompaniment with sixteenth notes and eighth notes, marked with a forte dynamic (*f*).

13. Musical score for exercise 13, featuring a piano accompaniment with sixteenth notes and eighth notes, marked with a forte dynamic (*f*).

14.

14. Musical score for exercise 14, featuring a piano accompaniment with sixteenth notes and eighth notes, marked with piano (*p*), forte (*f*), and fortissimo (*ff*) dynamics.

ПАХТА

Уста Олим Комилов зарблари 1936 й.

РАХТА

Usta Olim Komilov zarblari 1936

1. M.M. ♩ = 112

Musical notation for the first exercise, featuring a piano (*f*) and forte (*p*) dynamic range. The piece is in 2/4 time and consists of a single melodic line on a grand staff.

2.

Musical notation for the second exercise, featuring a piano (*f*) and forte (*p*) dynamic range. The piece is in 2/4 time and consists of a single melodic line on a grand staff.

Musical notation for the second exercise, featuring a piano (*f*) and forte (*p*) dynamic range. The piece is in 2/4 time and consists of a single melodic line on a grand staff.

3. M.M. ♩ = 120-126

Musical notation for the third exercise, featuring a piano (*f*) and forte (*p*) dynamic range. The piece is in 2/4 time and consists of a single melodic line on a grand staff.

4.

Musical notation for the fourth exercise, featuring a piano (*f*) and forte (*p*) dynamic range. The piece is in 2/4 time and consists of a single melodic line on a grand staff.

5. M.M. ♩ = 132-138

Musical notation for exercise 5, measures 1-4. The piece is in 2/4 time. The right hand plays a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4. The left hand plays a sequence of eighth notes: F3, E3, D3, C3, D3, E3, F3.

Musical notation for exercise 5, measures 5-8. The right hand continues with eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4. The left hand continues with eighth notes: F3, E3, D3, C3, D3, E3, F3.

6.

Musical notation for exercise 6, measures 1-8. The piece is in 2/4 time. The right hand plays a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4. The left hand plays a sequence of eighth notes: F3, E3, D3, C3, D3, E3, F3. Dynamics are marked: *f* at the start, *p* in the middle, and *ff* at the end.

7. M.M. ♩ = 168

Musical notation for exercise 7, measures 1-8. The piece is in 2/4 time. The right hand plays a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4. The left hand plays a sequence of eighth notes: F3, E3, D3, C3, D3, E3, F3. Triplet markings are present over the eighth notes in both hands.

8.

Musical notation for exercise 8, measures 1-8. The piece is in 2/4 time. The right hand plays a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4. The left hand plays a sequence of eighth notes: F3, E3, D3, C3, D3, E3, F3. Triplet markings are present over the eighth notes in both hands.

9. M.M. ♩ = 168

Musical notation for exercise 9, measures 1-8. The piece is in 2/4 time. The right hand plays a sequence of eighth notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4. The left hand plays a sequence of eighth notes: F3, E3, D3, C3, D3, E3, F3. A dynamic marking of *f* is present at the start.

10. M.M. ♩ = 168

Musical score for exercise 10, measures 1-4. The piece is in 2/4 time with a tempo of 168 M.M. The melody consists of quarter notes on the right hand and eighth-note triplets on the left hand. Each triplet is marked with a '3' and a slur. There are four measures in total.

11.

Musical score for exercise 11, measures 1-4. The piece is in 2/4 time. The melody consists of quarter notes on the right hand and eighth-note triplets on the left hand. Each triplet is marked with a '3' and a slur. There are four measures in total.

12. M.M. ♩ = 132-38

Musical score for exercise 12, measures 1-4. The piece is in 2/4 time with a tempo of 132-38 M.M. The melody consists of quarter notes on the right hand and eighth-note triplets on the left hand. The first measure has an accent (>) over the first eighth note. The piece ends with a fermata over the final note. Dynamics include *cresc.* and *f*.

13. M.M. ♩ = 176

Musical score for exercise 13, measures 1-5. The piece is in 2/4 time with a tempo of 176 M.M. The melody consists of quarter notes on the right hand and eighth-note triplets on the left hand. There are five measures in total.

14.

Musical score for exercise 14, measures 1-5. The piece is in 2/4 time. The melody consists of quarter notes on the right hand and eighth-note triplets on the left hand. The first measure has an accent (>) over the first eighth note. The piece ends with a fermata over the final note. Dynamics include *p*, *f*, and *ff*.

«ФАРҲОД ВА ШИРИН»
муסיқали драмасидан

«FARHOD VA SHIRIN»
musiqali dramasidan

Зарбларни ишловчи ва рақсларни сахнага
қўювчи Уста Олим
Zarblarni ishlovchi va raqslarni sahnaga qo'yuvchi
Usta Olim

1. M.M. ♩ = 126-132

f *p*

2. M.M. ♩ = 120-126

3. M.M. ♩ = 132-138

4. M.M. ♩ = 138-144

6. M.M. ♩ = 152

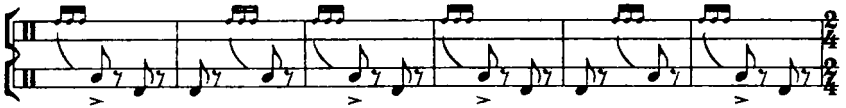

7. M.M. ♩ = 152

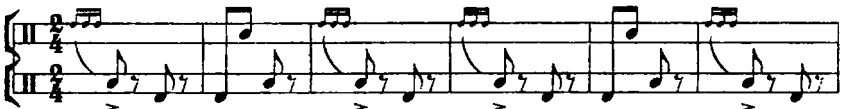

8. M.M. ♩ = 144-152

9. M.M. ♩ = 152

10. M.M. ♩ = 152-160

First system of musical notation for exercise 10. It consists of two staves in 2/4 time. The music features a steady eighth-note pattern in the right hand and a similar pattern in the left hand. A dynamic marking of *p* is placed below the first measure.

Second system of musical notation for exercise 10. It continues the eighth-note pattern from the first system. The right hand has a slight upward curve at the end, and there is a *v* marking under the final measure.

11.

Musical score for exercise 11, consisting of two staves in 2/4 time. The right hand plays a series of eighth-note chords, while the left hand plays a steady eighth-note bass line. A dynamic marking of *f p dim.* with a long horizontal line underneath indicates a crescendo followed by a decrescendo.

12. M.M. ♩ = 96-100

First system of musical notation for exercise 12. It consists of two staves in 2/4 time. The right hand features triplets of eighth notes, while the left hand plays a steady eighth-note bass line. There are *v* markings under the first and third measures.

Second system of musical notation for exercise 12. It continues the triplet eighth-note pattern in the right hand and the steady eighth-note bass line in the left hand. There are *v* markings under the first and third measures.

13. M.M. ♩ = 96-100

Musical score for exercise 13, consisting of two staves in 2/4 time. The right hand plays eighth-note chords, and the left hand plays a steady eighth-note bass line. There are *v* markings under the first, third, and fifth measures.

14. M.M. ♩ = 112-116

15.

16. M.M. ♩ = 120
accelerando

17.

ШОДИЁНА SHODIYONA

(ногородан доира учун мослаштирилган)
(nog'oradan doira uchun moslashtirilgan)

Уста Олим Комилов
Usta Olim Komilov

Maestoso ♩ = 84

Allegro ♩ = 132

Maestoso

$\text{♩} = 80$

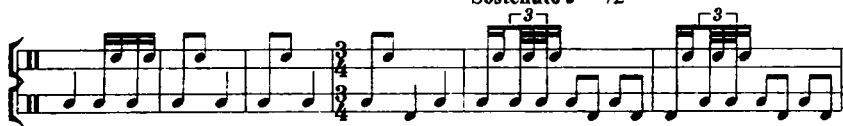
accelerando

Animato ♩ = 116

Sostenuto ♩ = 72

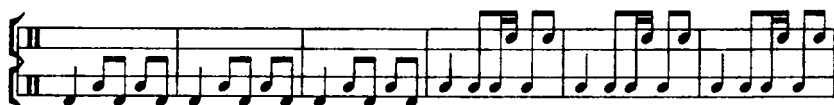
p

Comodo ♩ = 80

f

Animato ♩ = 116

Sostenuto ♩ = 76

Andante ♩ = 112

Moderato ♩ = 88

The first system of music consists of two staves. The upper staff contains a melodic line with eighth and sixteenth notes, including some grace notes. The lower staff provides a piano accompaniment with similar rhythmic patterns.

The second system of music features two staves. It begins with a 3/4 time signature, which changes to 2/4 in the middle of the system. The notation includes various note values and rests.

The third system of music consists of two staves, continuing the melodic and accompanimental lines from the previous systems.

The fourth system of music features two staves. It starts with a 3/4 time signature, which changes to 2/4 towards the end of the system.

The fifth system of music consists of two staves. It includes a triplet of eighth notes in the piano accompaniment, indicated by a bracket and the number '3' below it. Time signature changes from 3/4 to 2/4 and back to 3/4.

The sixth system of music features two staves. It includes time signature changes from 3/4 to 2/4 and back to 3/4. The notation continues the melodic and accompanimental lines.

Andante ♩ = 66

Allegretto ♩ = 92

Moderato ♩ = 88

accelerando

ШОДИЁНА SHODIYONA

Уста Олим Комилов
сурнайда Аҳмадҷон Умуллоқов
Usta Olim Komilov
surnayda Ahmadjon Umurzoqov

Maestoso $\text{♩} = 84$

Surnay

Nog'ara

First musical staff with treble clef, key signature of three flats, and common time signature. It contains a series of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes.

Allegro ♩ = 132

Second musical staff with treble clef, key signature of three flats, and common time signature. It features a sequence of eighth notes and rests.

Third musical staff with treble clef, key signature of three flats, and common time signature. It contains a series of eighth and sixteenth notes.

Fourth musical staff with treble clef, key signature of three flats, and common time signature. It features a sequence of eighth notes and rests, ending with a double bar line and a 2/4 time signature.

Maestoso

♩ = 80

Fifth musical staff with treble clef, key signature of three flats, and 2/4 time signature. It contains a series of eighth and sixteenth notes.

Sixth musical staff with treble clef, key signature of three flats, and 2/4 time signature. It features a sequence of eighth notes, including a triplet of eighth notes.

*accele-
rando* Animato ♩ = 116

First system of musical notation. The upper staff is in treble clef with a key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat). The lower staff is in a different clef, possibly alto or bass, with a key signature of one flat (F). The music consists of five measures with various rhythmic patterns and melodic lines.

Second system of musical notation, continuing the piece with five measures of music in the same key signature and clefs as the first system.

Third system of musical notation, continuing the piece with five measures of music in the same key signature and clefs as the first system.

Fourth system of musical notation, continuing the piece with five measures of music in the same key signature and clefs as the first system.

Fifth system of musical notation, continuing the piece with five measures of music in the same key signature and clefs as the first system.

Sixth system of musical notation, continuing the piece with five measures of music in the same key signature and clefs as the first system.

Sostenuto

$\text{♩} = 72$

Comodo ♩ = 80

Animato ♩ = 116

First system of musical notation. Treble clef staff: 2/4 time signature, key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat). Bass clef staff: 3/4 time signature. The music consists of eighth and quarter notes.

Second system of musical notation. Treble clef staff: 2/4 time signature, key signature of three flats. Bass clef staff: 3/4 time signature. The music consists of eighth and quarter notes.

Third system of musical notation. Treble clef staff: 2/4 time signature, key signature of three flats. Bass clef staff: 3/4 time signature. The music consists of eighth and quarter notes.

Fourth system of musical notation. Treble clef staff: 2/4 time signature, key signature of three flats. Bass clef staff: 3/4 time signature. The music consists of eighth and quarter notes.

Fifth system of musical notation. Treble clef staff: 2/4 time signature, key signature of three flats. Bass clef staff: 3/4 time signature. The music consists of eighth and quarter notes.

Sixth system of musical notation. Treble clef staff: 2/4 time signature, key signature of three flats. Bass clef staff: 3/4 time signature. The music consists of eighth and quarter notes.

3

Sostenuto

$\text{♩} = 76$

The first system of music consists of two staves. The upper staff is in treble clef and the lower staff is in bass clef. The key signature has two flats (B-flat and E-flat). The music features a variety of rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and includes three triplet markings in the lower staff.

Allegretto ♩ = 100

The second system continues the musical piece. It features similar rhythmic motifs to the first system, with a focus on eighth and sixteenth notes. There are three triplet markings in the lower staff.

The third system shows a continuation of the melodic and rhythmic themes. The notation includes eighth and sixteenth notes, with some rests in the upper staff.

The fourth system maintains the established musical style with consistent rhythmic patterns and melodic lines in both staves.

The fifth system features a mix of rhythmic values, including eighth and sixteenth notes, and continues the melodic development.

The sixth system concludes the page with rhythmic patterns similar to the previous systems, ending with a final cadence.

Andante ♩ = 112

Moderato ♩ = 88

The first system of music consists of five measures. The upper staff is in treble clef with a key signature of two flats (B-flat and E-flat). The lower staff is in bass clef. The music features a steady eighth-note accompaniment in the bass and a melody in the treble.

The second system consists of five measures. It includes a key signature change to one flat (B-flat) and a time signature change to 3/4. The lower staff features a prominent triplet eighth-note pattern in the first measure.

The third system consists of five measures. The key signature remains one flat (B-flat). The music continues with a consistent eighth-note accompaniment and a melodic line.

The fourth system consists of five measures. The key signature remains one flat (B-flat). The accompaniment in the bass staff shows some variation in rhythmic patterns.

The fifth system consists of five measures. The key signature remains one flat (B-flat). The melody in the upper staff continues to develop.

The sixth system consists of five measures. It features a key signature change to two flats (B-flat and E-flat) and a time signature change to 3/4. The lower staff has a triplet eighth-note pattern in the first measure.

First system of musical notation. The treble clef staff contains a melodic line with a key signature of three flats. The bass clef staff contains a rhythmic accompaniment, including a triplet of eighth notes in the second measure.

Second system of musical notation. The treble clef staff continues the melody. The bass clef staff shows a change in time signature from 3/4 to 2/4 in the second measure.

Third system of musical notation. The treble clef staff continues the melody. The bass clef staff includes a triplet of eighth notes in the fourth measure.

Fourth system of musical notation. The treble clef staff continues the melody. The bass clef staff shows further time signature changes, including 3/4 and 2/4.

Andante

♩ = 66

Fifth system of musical notation. The treble clef staff features a steady melodic line. The bass clef staff provides a consistent rhythmic accompaniment.

Sixth system of musical notation. The treble clef staff includes multiple triplet markings over eighth notes. The bass clef staff continues the accompaniment with additional triplet markings.

Allegretto ♩ = 92

The first system of music consists of five measures. The top staff is in treble clef with a key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat). The bottom staff is in bass clef. The time signature changes from 2/4 to 3/4 in the second measure, then to 3/8 in the third measure, and finally to 6/8 in the fifth measure. A triplet of eighth notes is marked with a '3' and a bracket in the third measure of both staves.

The second system of music consists of five measures. The top staff is in treble clef with a key signature of three flats. The bottom staff is in bass clef. The time signature is 6/8. The music continues with eighth and sixteenth notes.

The third system of music consists of five measures. The top staff is in treble clef with a key signature of three flats. The bottom staff is in bass clef. The time signature is 6/8. The music continues with eighth and sixteenth notes.

The fourth system of music consists of five measures. The top staff is in treble clef with a key signature of three flats. The bottom staff is in bass clef. The time signature is 6/8. The music continues with eighth and sixteenth notes.

The fifth system of music consists of five measures. The top staff is in treble clef with a key signature of three flats. The bottom staff is in bass clef. The time signature is 6/8. The music continues with eighth and sixteenth notes.

The sixth system of music consists of five measures. The top staff is in treble clef with a key signature of three flats. The bottom staff is in bass clef. The time signature is 6/8. The music continues with eighth and sixteenth notes.

First system of musical notation. The upper staff is in treble clef with a key signature of three flats (B-flat, E-flat, A-flat) and a common time signature. The lower staff is a bass line with a common time signature. The music consists of five measures.

Second system of musical notation, continuing the piece with five measures.

Third system of musical notation, continuing the piece with five measures.

Fourth system of musical notation, continuing the piece with five measures.

Fifth system of musical notation, continuing the piece with five measures.

Sixth system of musical notation, continuing the piece with five measures.

Moderato ♩ = 88

First system of musical notation, featuring a treble clef and a bass clef with a double bar line. The music is in 4/4 time and consists of a melody in the treble and a bass line in the bass.

Second system of musical notation, continuing the melody and bass line from the first system.

Third system of musical notation, including a fermata over the final note of the treble staff and a double bar line. The bass line continues.

rit.

Fourth system of musical notation, marked "rit.". It features a treble clef and a bass clef with a double bar line. The treble staff has a fermata over the final note. The bass line has a 4-measure rest.

Fifth system of musical notation, continuing the melody and bass line.

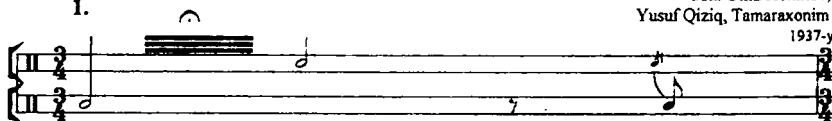
rit..

Sixth system of musical notation, marked "rit..". It features a treble clef and a bass clef with a double bar line. The treble staff has a fermata over the final note. The bass line has a 5-measure rest.

КАТТА ЎЙИН КАТТА О'ЎИН

Уста Олим Комилов,
Юсуф Қизик, Тамарахоним
1937 й.
Usta Olim Komilov,
Yusuf Qiziq, Tamaraxonim
1937-y.

1.

2. M.M. ♩ = 76-80

3. M.M. ♩ = 76-80

4. M.M. ♩ = 76-80

5.

6.

Musical notation for exercise 6, featuring a piano accompaniment with a steady eighth-note pattern in both hands.

7.

Musical notation for exercise 7, featuring a piano accompaniment with a steady eighth-note pattern in both hands, marked *ff*.

8.

Musical notation for exercise 8, featuring a piano accompaniment with a steady eighth-note pattern in both hands, marked *f* and *p*.

9. M.M. ♩ = 76-80

Musical notation for exercise 9, featuring a piano accompaniment with a steady eighth-note pattern in both hands, marked *f*.

10. M.M. ♩ = 92-96

Musical notation for exercise 10, featuring a piano accompaniment with a steady eighth-note pattern in both hands.

11.

Musical notation for exercise 11, featuring a piano accompaniment with a steady eighth-note pattern in both hands.

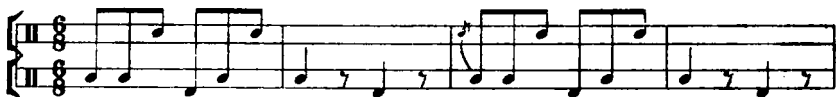
12.

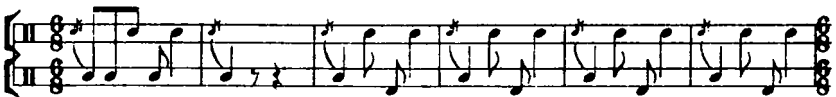
13. M.M. ♩ = 96-100

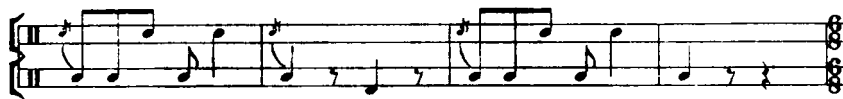
14. M.M. ♩ = 100-104

15. M.M. ♩ = 100-104

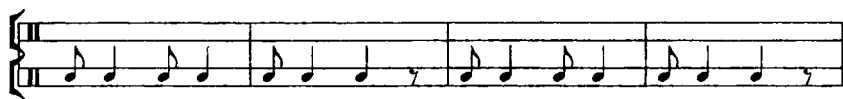
16.

17.

18. M.M. ♩ = 108-112

19.

ОЛТИН КЎЛ OLTIN KO'L

Уста Олим Комилов ижодидан
Д.Исломов ижросида ёзиб олинган

Usta Olim Komilov ijodidan
D.Islomov ijrosida yozib olingar

Moderato ♩ = 88

The first system of musical notation consists of two staves. The upper staff is a treble clef and the lower staff is a bass clef. The music is in 2/4 time and begins with a piano (*pp*) dynamic marking. The melody is primarily in the right hand, featuring eighth and sixteenth notes. The left hand provides a rhythmic accompaniment with eighth notes. The system concludes with a fermata over the final notes.

The second system continues the piece, maintaining the same musical structure and dynamics as the first system. It features similar rhythmic patterns and melodic lines in both hands.

The third system continues the piece, maintaining the same musical structure and dynamics as the first system. It features similar rhythmic patterns and melodic lines in both hands.

The fourth system continues the piece, maintaining the same musical structure and dynamics as the first system. It features similar rhythmic patterns and melodic lines in both hands.

The fifth and final system of the piece concludes with a forte (*f*) dynamic marking. The melody in the right hand becomes more active, featuring sixteenth-note passages. The left hand continues with its rhythmic accompaniment. The system ends with a fermata over the final notes.

First system of musical notation, featuring a piano accompaniment with eighth-note patterns and triplets.

Second system of musical notation, continuing the piano accompaniment with eighth-note patterns and triplets.

Third system of musical notation, concluding the piano accompaniment with eighth-note patterns and triplets.

Sostenuto $\text{♩} = 76$

Fourth system of musical notation, featuring a melody with dynamic markings *f* and *p*.

Fifth system of musical notation, continuing the melody with dynamic markings *f* and *p*.

First musical staff with piano and forte dynamics. The music consists of eighth notes in both hands, alternating between *f* and *p* dynamics.

Second musical staff with piano and forte dynamics. The music consists of eighth notes in both hands, alternating between *f* and *p* dynamics.

Third musical staff with piano and forte dynamics. The music consists of eighth notes in both hands, alternating between *p* and *f* dynamics.

Allegretto = 100

Fourth musical staff with piano and forte dynamics and triplets. The music consists of eighth notes in both hands, alternating between *p* and *f* dynamics, with triplet markings over groups of three notes.

Fifth musical staff with piano and forte dynamics and triplets. The music consists of eighth notes in both hands, alternating between *p* and *f* dynamics, with triplet markings over groups of three notes.

Sixth musical staff with piano and forte dynamics, triplets, and a ritardando marking. The music consists of eighth notes in both hands, alternating between *p* and *f* dynamics, with triplet markings over groups of three notes and a *rit.* marking towards the end.

БУРУЛЧА BURULCHA

Уста Олим Комилов ижодидан
Д.Исломов ижросияда ёзиб олинган

Usta Olim Komilov ijodidan
D.Islomov ijrosida yozib olingan

Allegretto (♩=108)

Vivace ♩ = 160

Allegro ♩ = 138

ҚЎҚОНЧА ҚО'ҚОНЧА

Уста Олим Комилов ижодидан
Д.Исломов ижросида ёзиб олинган

Usta Olim Komilov ijodidan
D. Islomov ijrosida yozib olingan

Allegro assai $\text{♩} = 138$

Animato (♩=116)

ДОВУЛ DOVUL

Уста Олим Комилов ижодидан
Д.Исломов ижросида ёзиб олинган

Usta Olim Komilov ijodidan
D.Islomov ijrosida yozib olingan

Moderato (♩ = 88)

pp ————— f pp —————

f pp ————— f p

V

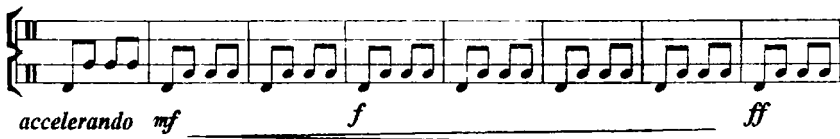
accelerando

Animato (♩ = 120)

f

Grave ($\text{♩} = 40$)

Vivace ($\text{♩} = 160$)

ҚҰШ ҚАРС – I QO'SH QARS – I

Уста Олим Комилов ижодидан
Д.Исломов ижросида ёзиб олинган

Usta Olim Komilov ijodidan
D.Islomov ijrosida yozib olingan

Maestoso $\text{♩} = 84$

The first system of musical notation is in 2/4 time. It features a piano introduction with a *mf* dynamic. The right hand plays a series of eighth-note triplets, while the left hand plays a steady eighth-note accompaniment.

The second system continues the piece with the same eighth-note triplet pattern in the right hand and eighth-note accompaniment in the left hand.

Allegretto ($\text{♩} = 112$)

The third system begins the *Allegretto* section in 2/4 time with a *f* dynamic. The right hand continues with eighth-note triplets, and the left hand has a more active accompaniment with eighth notes and rests.

The fourth system continues the *Allegretto* section with the same rhythmic patterns in both hands.

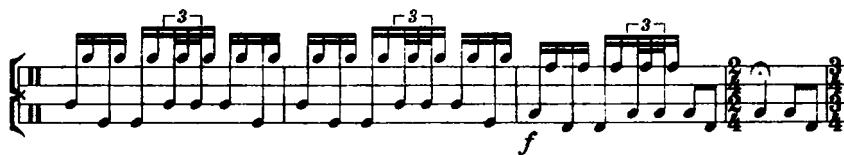
The fifth system concludes the *Allegretto* section with the same rhythmic patterns in both hands.

Andantino (♩ = 72)

rit.

A tempo

Allegro assai (♩ = 144)

Maestoso (♩ = 84)

Musical notation for the first system, featuring a piano introduction with eighth notes in the right hand and quarter notes in the left hand.

Sostenuto (♩ = 76)

Musical notation for the second system, marked *p* (piano), featuring a 2/4 time signature and triplet eighth notes in the right hand.

Musical notation for the third system, continuing the triplet eighth note pattern in the right hand.

Musical notation for the fourth system, continuing the triplet eighth note pattern in the right hand.

Musical notation for the fifth system, continuing the triplet eighth note pattern in the right hand.

Maestoso (♩ = 84)

Musical notation for the sixth system, marked *pp* (pianissimo), featuring a 3/4 time signature and triplet eighth notes in the right hand.

First system of musical notation. It consists of a grand staff with two staves. The music begins with a piano (*f*) dynamic and includes two triplet markings. The system concludes with a fortissimo (*pp*) dynamic and a fermata.

Second system of musical notation. It consists of a grand staff with two staves. The music begins with a fortissimo (*f*) dynamic and includes two triplet markings.

Third system of musical notation. It consists of a grand staff with two staves. The music begins with a fortissimo (*f*) dynamic and includes two triplet markings.

Allegretto (♩ = 108)

Fourth system of musical notation. It consists of a grand staff with two staves. The music begins with a fortissimo (*f*) dynamic and includes two triplet markings. The system concludes with a key signature change to one flat (B-flat major/F minor).

Fifth system of musical notation. It consists of a grand staff with two staves. The music begins with a fortissimo (*f*) dynamic and includes two triplet markings.

Sixth system of musical notation. It consists of a grand staff with two staves. The music begins with a fortissimo (*f*) dynamic and includes two triplet markings.

ХУЛОСА

Ўзбекистон санъати ва маданияти ривожига доира санъатининг ўрни бекиёсдир. Ҳар қандай чолғуга жўр бўладиган доира мусиқа маданиятимиз тараққиётида муносиб ўрин эгаллаб келмоқда. Шу сабабли доира санъати иқтидорли ва истеъдодли ёшлар ҳисобига бойиб бормоқда.

Айни пайтда, ёшлар ва мусиқашуносларимизнинг доира санъатига ва усулларига оид устозлар сабоқларини кунт билан ўрганишлари эҳтиёжга айланди. Бу билан куйидагиларга эришиш имкониятлари пайдо бўлади:

– **биринчидан**, устозлар сабоқларини ўзлаштириш доира санъатида кишини илмий, назарий ва амалий билимлар билан қуроллантиради;

– **иккинчидан**, доира усуллари ва сирларидан тўлиқ хабардор бўлиш имконини беради;

– **учинчидан**, устозлар сабоқлари вояга етиб келаётган ёшларни турли чалғишлардан асраб, уларнинг профессионалликни эгаллашини оширади;

– **тўртинчидан**, доира санъатининг янада ривожини таъминлайди, янги изланишларга чексиз йўл очади;

– **бешинчидан**, мусиқий саводхонликни кучайтиради ва индивидуал услубни яратишга асос бўлади.

Доира усулларини кунт билан ўрганиш ва ўзлаштириш доира санъатини қутилган даражада ривожлантиришнинг муҳим асосидир. Чунки усуллар бўлғуси ёш санъаткорларни ва бугунги қизгин фаолиятда бўлган доира чолғуси ижрочиларини илмий, назарий, амалий ва малакавий жиҳатдан қуроллантириш омили ҳисобланади.

XULOSA

O'zbekiston san'ati va madaniyati rivojida doira san'atining o'rni beqiyosdir. Har qanday cholg'uga jo'r bo'ladigan doira musiqa madaniyatimiz taraqqiyotida munosib o'rin egallab kelmoqda. Shu sababli doira san'ati iqtidorli va iste'dodli yoshlar hisobiga boyib bormoqda.

Ayni paytda, yoshlar va musiqashunoslarimizning doira san'atiga va usullariga oid ustozlar saboqlarini qunt bilan o'rganishlari ehtiyojga aylandi. Bu bilan quyidagilarga erishish imkoniyatlari paydo bo'ladi:

- **birinchidan**, ustozlar saboqlarini o'zlashtirish doira san'atida kishini ilmiy, nazariy va amaliy bilimlar bilan qurollantiradi;

- **ikkinchidan**, doira usullari va sirlaridan to'liq xabardor bo'lish imkonini beradi;

- **uchinchidan**, ustozlar saboqlari voyaga etib kelayotgan yoshlarni turli chalg'ishlardan asrab, ularning professionallikni egallashini oshiradi;

- **to'rtinchidan**, doira san'atining yanada rivojini ta'minlaydi, yangi izlanishlarga cheksiz yo'l ochadi;

- **beshinchidan**, musiqiy savodxonlikni kuchaytiradi va individual uslubni yaratishga asos bo'ladi.

Doira usullarini qunt bilan o'rganish va o'zlashtirish doira san'atini kutilgan darajada rivojlantirishning muhim asosidir. Chunki usullar bo'lg'usi yosh san'atkorlarni va bugungi qizg'in faoliyatda bo'lgan doira cholg'usi ijrochilarini ilmiy, nazariy, amaliy va malakaviy jihatdan qurollantirish omili hisoblanadi.

«МАХСУС ЧОЛҒУ» ФАНИ УЧУН ТУЗИЛГАН ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1. Аҳмадий нечанчи асрда яшаган?

- А) XV аср
- Б) XVI аср
- С) XIV аср
- Д) XVII аср

2. Абдурахмон Жомий нечанчи йилларда яшаб ижод қилган?

- А) 1415–1496-йиллар
- Б) 1414–1492- йиллар
- С) 1410–1495-йиллар
- Д) 1408–1490-йиллар

3. Доира ўртасига урилганда қандай товуш чиқади?

- А) бак
- Б) ист
- С) бакко
- Д) бум

4. Доира чеккасига урилганда қандай товуш чиқади?

- А) ист
- Б) бум
- С) бак
- Д) бакко

5. Доира чеккасига бир хилда урилганда қандай товуш чиқади?

- А) бакко
- Б) ист
- С) бум
- Д) бак

6. Доира чеккасига қисқа урилганда қандай товуш чиқади?

- А) ист
- Б) бак
- С) бум
- Д) бакко

7. Доирада ижро вақтида дам олиш белгиси қандай бўғин билан ифодаланади?

- А) бакко
- Б) бум
- С) ист
- Д) бак

8. Девоизода Матюсуф Харратов қайси вилоятда тўғилган ва нечанчи асрда яшаган?

- А) Тошкентда XXI асрда
- Б) Хоразмда XX асрда
- С) Фарғона XIX асрда
- Д) Бухорада XX асрда

9. XX асрнинг нечанчи йилларида мамлакатимизда ранг-баранг доира усуллари юзага кела бошлаган?

- А) XX асрнинг 20-йилларида
- Б) XX асрнинг 15-йилларида
- С) XX асрнинг 10-йилларида
- Д) XX асрнинг 30-йилларида

10. Устоз Уста Олим Комилов нечани йилларда яшаб ижод қилган?

- А) 1875–1953-йиллар
- Б) 1870–1951-йиллар
- С) 1872–1954-йиллар
- Д) 1873–1953-йиллар

11. Т. Обидовнинг «Уста Олим Комилов» номли кетоби нечанчи йилда нашр қилинган?

- А) 1951-йилда
- Б) 1952-йилда
- С) 1957-йилда
- Д) 1958-йилда

12. Уста Олим Комилов доира чолғусидан бошқа қандай чолғуларни ижро қилишни билган ва уларни ўзи ясаган?

- А) уд, ноғора, чанг

- Б) қонун, дутор, ноғора
- С) чанг, дутор, ноғора
- Д) рубоб, дутор, доира

13. Халқ орасида танилган марғилонлик Солия холадан кейин Уста Олим Комиловни ким ўзига шогирд қилиб олади?

- А) Масаид ота
- Б) Отахўжа ота
- С) Орифжон ота
- Д) Муҳиддин Қори Ёкубов

14. Муҳиддан Қори Ёкубов раҳбарлигидаги этногафик труппа нечанчи йилда Марғилонга гастролга келади?

- А) 1925-йилда
- Б) 1924-йилда
- С) 1926-йилда
- Д) 1927-йилда

15. Нечанчи йилда Уста Олим Комилов «Виртуоз доирачи» деган номга эга бўлади?

- А) 1933-йилда
- Б) 1932-йилда
- С) 1934-йилда
- Д) 1930-йилда

16. Уста Олим Комилов ўзи кашф қилган усуллар ва бошқа усулларни нечатасини ёдида саклаган?

- А) 120 та
- Б) 150 та
- С) 130 та
- Д) 100 та

17. Устоз Уста Олим Комилов XX асрда уч усулни ишлатади улар қандай номланган?

- А) «бум», «ист», «бакка»
- Б) «бум», «бак», «бакка» (ёки «бакко»)
- С) «ист», «бак», «бакка»
- Д) «бакко», «бак», «ист»

18. Устоз Уста Олим Комиловнинг машхур Лондон сафари нечанчи йилда бошланади?

- А) 1935-йил
- Б) 1933-йил
- С) 1936-йил
- Д) 1931-йил

19. Устоз Уста Олим Комилов Лондондаги неча минг томошабинни сиғдира оладиган қайси кошона сахнасида санъатини намойиш қилган?

- А) Беш мингга яқин «Альберт - Хилл» кошонасида
- Б) Тўққиз мингга яқин «Альберт - Хилл» кошонасида
- С) Саккиз мингга яқин «Альберт - Хилл» кошонасида
- Д) Ўн мингга яқин «Альберт - Хилл» кошонасида

20. Уста Олим Комилов Лондондаги «Альберт - Хилл» кошонаси сахнасида илк бор қайси рақс даромадини ижро қилади ва унга ким рақсга тушган?

- А) «Қари наво» рақси даромадига Гавҳар Раҳимова
- Б) «Қари наво» рақси даромадига Тамарахоним
- С) «Шодиёна» рақси даромадига Гавҳар Раҳимова
- Д) «Тантана» рақси даромадига Тамарахоним

21. Лондондаги фестиваль комиссия аъзолари Уста Олим Комиловдан яқка ўзи доирада ижро қилишини сўраганда у қайси асарларни ижро этган?

- А) «Шодиёна» ва «Тантана»
- Б) «Ноғора ўйини» ва «Доира усуллари»
- С) «Ноғора ўйини» ва «Тантана»
- Д) «Пилла» ва «Тантана»

22. Уста Олим Комилов қайси мусиқали драма ва ўзбек операларидаги миллий рақсларни сахналаштирган?

- А) «Гулсара», «Фарход ва Ширин», «Буюк канал», «Бўрон»
- Б) «Гулсара», «Буюк канал», «Майсаранинг иши»
- С) «Шоҳида», « Гуландом», «Бўрон»
- Д) «Лайли ва Мажнун», «Маҳмуд Торобий», «Улуғ канал», «Бўрон»

23. 1953-йилдан кейин Уста Олим Комиловнинг доира усулларини оғзаки шаклларда бойитган шогирди ким?

- А) Одил Комилхўжаев
- Б) Алишер Юлдашев
- С) Дилмурод Исломов
- Д) Тўйчи Иноғомов

24. Уста Олим Комиловнинг доира усулларини сақлаш ва ўрганишда тасмага ёзиб олиб, доира ижрочилик санъатига ким муносиб ва буюк ҳиссасини қўшган?

- А) Ғофир Азимов
- Б) Тўйчи Иноғомов
- С) Муҳаммадқул Муллажонов
- Д) Абулқосим Тўйчиев

25. Устоз Уста Олим Комилов ва Тўйчи Иноғомов меросини оммалаштиришда қайси улуғ санъатшуноснинг хизматлари катта.

- А) Тўхтасин Жалилов
- Б) Илёс Акбаров
- С) Мухтор Ашрафий
- Д) Тамарахоним

26. XX асрнинг нечанчи йилларидан бошлаб доира мусиқасини янгидан нотага олиш авж олган?

- А) 1955-йиллар
- Б) 1952-йиллар
- С) 1951-йиллар
- Д) 1950-йиллар

27. Катта «бум» қайси бармоқ билан мембрананинг қайси жойига урилади?

- А) кичик бармоқ билан четига
- Б) тўртинчи бармоқ билан доира четига
- С) катта бармоқ билан ўртасига
- Д) синчалок бармоқ билан доира четига

28. Кичик «бум» қайси бармоқни сал эгиш орқали мембрананинг қайси жойига урилади?

- А) ўрта бармоқни сал эгиб мембрана ўртасига урилади

- Б) катта бармоқ билан мембрана ўртасига урилади
- С) доиранинг четига бармоқларни кериб урилади
- Д) тўртинчи бармоқ учи билан дойра четига урилади

29. Катта «бак» доира чолғусида қандай ҳосил қилинади?

- А) доира четига синчалоқ (жимжилоқ) билан чертиб урилади
- Б) доиранинг четига бармоқларни кериб урилади
- С) тўртинчи бармоқ учи билан дойра четига урилади
- Д) ўрта бармоқни сал эгиб мембрана ўртасига урилади

30. Кичик «бак» доира чолғусида қандай ҳосил қилинади?

- А) доира четига синчалоқ (жимжилоқ) билан чертиб урилади
- Б) доиранинг четига бармоқларни кериб урилади
- С) ўрта бармоқни сал эгиб мембрана ўртасига урилади
- Д) тўртинчи бармоқ учи билан дойра четига урилади

31. Доира чолғусида нохун қайси бармоқ билан қандай ижро қилинади?

- А) доира четига синчалоқ (жимжилоқ) билан чертиб урилади
- Б) тўртинчи бармоқ учи билан дойра четига урилади
- С) ўрта бармоқни сал эгиб мембрана ўртасига урилади
- Д) катта бармоқ билан мембрана ўртасига урилади

32. Тўй тантаналарида халқни чорловчи чолғунинг номи?

- А) дутор
- Б) карнай
- С) доира
- Д) ноғора

33. Тошкент шаҳрида кенг тарқалган миллий чолғулар ?

- А) рубоб, ғижжак
- Б) карнай, сунрай, доира
- С) қўшнай, сибизға
- Д) доира, дўмбира

34. Ирма чолғулардан овоз ҳосил қилиш усули?

- А) пуфлаб
- Б) чертиб

- С) уруб
- Д) ишқалаб

35. Чолғу деганда нимани тушунаси?

- А) мусикий оҳанг ва усул ҳосил қилувчи мусикий чолғу
- Б) маросимларда ишлатиладиган чолғу
- С) меҳнат қуроолларидан бир тури
- Д) уй рўзғор буюми

36. «Дучава»га қандай усул берилади?

- А) уфор усули
- Б) оғир усул
- С) тез усул
- Д) жуда тез усул

37. Ноғоранинг нотаси қандай ифодаланади?

- А) ифодалаш учун битта нота чизигидан фойдаланилади
- Б) 2 та чизикдан фойдаланилади
- С) чизик остига жойлашган белги бум, чизик устига жойлашган белги бак
- Д) чизик устига жойлашган белги бак, чизик устига жойлашган белги бум

38. Ноғора так-тум қандай интервал оралиғида бўлиши керак?

- А) терция
- Б) октава
- С) кварта
- Д) квинта

39. Доиранинг диаметрини аниқланг?

- А) 36–48 см
- Б) 37–45 см
- С) 35–38 см
- Д) 40–42 см

40. «Шодиёна» асари ким томонидан ёзилган?

- А) Мирзо Улуғбек
- Б) Алишер Навоий

- С) Абдурахмон Жомий
- Д) Нажмиддий Кавкабий

41. «Шодиёна» асарини Уста Олим Комилов ким билан биргаликда сурнай ва ноғорада ижро қилишган?

- А) Тўйчи Иноғомов
- Б) Аҳмаджон Умурзоқов
- С) Муҳаммадқул Муллажонов
- Д) Абулқосим Тўйчиев

42. Уста Олим Комиловнинг «Доиранинг зарблари» китобидаги 47 та доира усуллари ким томонидан бир чизиқли нотага туширилган?

- А) И. Акбаров
- Б) Т. Жалилов
- С) М. Ашрафий
- Д) В. Успенский

43. Ўзбекистон халқ артисти Уста Олим Комиловнинг 47 та усуллари тўпланган «Доиранинг зарблари» китоби нечанчи йилда нашр қилинган?

- А) 1955-йил
- Б) 1954-йил
- С) 1953-йил
- Д) 1952-йил

44. Уста Олим Комиловнинг «Довул» асари кимнинг ижросидан ёзиб олинган?

- А) Д. Исломов
- Б) Т. Иноғомов
- С) М. Муллажонов
- Д) Ғ. Азимов

45. Уста Олим Комиловнинг «Бурулча» асари кимнинг ижросида нотага туширилган?

- А) Т. Иноғомов
- Б) Ғ. Азимов
- С) М. Муллажонов
- Д) Абулқосим Тўйчиев

46. «Кўш қарс» асари XX асрнинг нечанчи йилларида туркум кўринишда вужудга келган?

- А) йигирманчи йиллар
- Б) ўттизинчи йиллар
- С) ўнинчи йиллар
- Д) қирқинчи йиллар

47. «Катта ўйин» асари қайси чолғулар жўрлигида ижро қилинади?

- А) карнай, сурнай, кўшнаё
- Б) рубоб, дутор, танбур
- С) дойра, карнай-сурнай
- Д) ногора, карнай-сурнай

48. «Катта ўйин» рақси қайси мусиқий драмага киритилган?

- А) «Лайли ва Мажнун»
- Б) «Маҳмуд Торобий»
- С) «Фарход ва Ширин»
- Д) «Бўрон»

49. Алишер Навоий достони асосидаги В.Успенский билан Г.Мушелларнинг «Фарход ва Ширин» мусиқали драмаси нечанчи йиллар ўртасида энг катта мусиқали драма асари ҳисобланган?

- А) 1930 йиллар
- Б) 1931 йиллар
- С) 1934 йиллар
- Д) 1935 йиллар

50. Уста Олим Комилов томонидан яратилган «Пилла» асарини дойра жўрлигида ким рақсини саҳналаштирган?

- А) Тамарахоним
- Б) М.Турғунбоева
- С) Бегимхоним
- Д) Нурхон

ЖАВОБЛАР

1.	А	26.	Д
2.	Б	27.	С
3.	Д	28.	А
4.	С	29.	Б
5.	А	30.	Д
6.	Б	31.	А
7.	С	32.	Б
8.	Б	33.	Б
9.	Д	34.	С
10.	А	35.	А
11.	Д	36.	А
12.	С	37.	С
13.	А	38.	С
14.	С	39.	Б
15.	Д	40.	А
16.	А	41.	Б
17.	Б	42.	А
18.	А	43.	Д
19.	Д	44.	Б
20.	Б	45.	А
21.	С	46.	А
22.	А	47.	Д
23.	Д	48.	С
24.	А	49.	А
25.	Б	50.	Б

**«MAXSUS CHOLG'U» FANI UCHUN TUZILGAN TEST
SAVOLLARI**

1. Ahmadiy nechanchi asrda yashagan?

- A) XV asr
- B) XVI asr
- S) XIV asr
- D) XVII asr

2. Abdurahmon Jomiy nechanchi yillarda yashab ijod qilgan?

- A) 1415–1496-yillar
- B) 1414–1492-yillar
- S) 1410–1495-yillar
- D) 1408–1490-yillar

3. Doira o'rtasiga urilganda qanday tovush chiqadi?

- A) bak
- B) ist
- S) bakko
- D) bum

4. Doira chekkasiga urilganda qanday tovush chiqadi?

- A) ist
- B) bum
- S) bak
- D) bakko

5. Doira chekkasiga bir xilda urilganda qanday tovush chiqadi?

- A) bakko
- B) ist
- S) bum
- D) bak

6. Doira chekkasiga qisqa urilganda qanday tovush chiqadi?

- A) ist
- B) bak
- S) bum
- D) bakko

7. Doirada ijro vaqtida dam olish belgisi qanday bo'g'in bilan ifodalanadi?

- A) bakko
- B) bum
- S) ist
- D) bak

8. Devonzoda Matyusuf Xarratov qaysi viloyatda to'g'ilgan va nechanchi asrda yashagan?

- A) Toshkentda XXI asrda
- B) Xorazmda XX asrda
- S) Farg'ona XIX asrda
- D) Buxorada XX asrda

9. XX asrning nechanchi yillarida mamlakatimizda rang-barang doira usullari yuzaga kela boshlagan?

- A) XX asrning 20-yillarida
- B) XX asrning 15-yillarida
- S) XX asrning 10- yillarida
- D) XX asrning 30-yillarida

10. Ustoz Usta Olim Komilov nechani yillarda yashab ijod qilgan?

- A) 1875–1953-yillar
- B) 1870–1951-yillar
- S) 1872–1954-yillar
- D) 1873–1953-yillar

11. T.Obidovning «Usta Olim Komilov» nomli kitobi nechanchi yilda nashr qilingan?

- A) 1951-yilda
- B) 1952-yilda
- S) 1957-yilda
- D) 1958-yilda

12. Usta Olim Komilov doira cholg'usidan boshqa qanday cholg'ularni ijro qilishni bilgan va ularni o'zi yasagan?

- A) ud, nog'ora, chang
- B) qonun, dutor, nog'ora

- S) chang, dutor, nog'ora
- D) rubob, dutor, doira

13. Xalq orasida tanilgan marg'ilonlik Soliya xoladan keyin Usta Olim Komilovni kim o'ziga shogird qilib oladi?

- A) Masaid ota
- B) Otaxo'ja ota
- S) Orifjon ota
- D) Muhiddin Qori Yoqubov

14. Muhiddan Qori Yoqubov rahbarligidagi etnogafik truppa nechanchi yilda Marg'ilonga gastrolga keladi?

- A) 1925-yilda
- B) 1924-yilda
- S) 1926-yilda
- D) 1927-yilda

15. Nechanchi yilda Usta Olim Komilov «Virtuoz doirachi» degan nomga ega bo'ladi?

- A) 1933-yilda
- B) 1932-yilda
- S) 1934-yilda
- D) 1930-yilda

16. Usta Olim Komilov o'zi kashf qilgan usullar va boshqa usullarni nechatasini yodida saqlagan?

- A) 120 ta
- B) 150 ta
- S) 130 ta
- D) 100 ta

17. Ustoz Usta Olim Komilov XX asrda uch usulni ishlatadi ular qanday nomlangan?

- A) «bum», «ist», «bakka»
- B) «bum», «bak», «bakka» (yoki «bakko»)
- S) «ist», «bak», «bakka»
- D) «bakko», «bak», «ist»

18. Ustoz Usta Olim Komilovning mashhur London safari nechanchi yilda boshlanadi?

- A) 1935-yil
- B) 1933-yil
- S) 1936-yil
- D) 1931-yil

19. Ustoz Usta Olim Komilov Londondagi necha ming tomoshabinni sig'dira oladigan qaysi koshona sahnasida san'atini namoyish qilgan?

- A) Besh mingga yaqin «Albert - Xill» koshonasida
- B) To'qqiz mingga yaqin «Albert - Xill» koshonasida
- S) Sakkiz mingga yaqin «Albert - Xill» koshonasida
- D) O'n mingga yaqin «Albert - Xill» koshonasida

20. Usta Olim Komilov Londondagi «Albert - Xill» koshonasi sahnasida ilk bor qaysi raqs daromadini ijro qiladi va unga kim raqsga tushgan?

- A) «Qari navo» raqsi daromadiga Gavhar Rahimova
- B) «Qari navo» raqsi daromadiga Tamaraxonim
- S) «Shodiyona» raqsi daromadiga Gavhar Rahimova
- D) «Tantana» raqsi daromadiga Tamaraxonim

21. Londondagi festival komissiya a'zolari Usta Olim Komilovdan yakka o'zi doirada ijro qilishini so'raganda u qaysi asarlarni ijro etgan?

- A) «Shodiyona» va «Tantana»
- B) «Nog'ora o'yini» va «Doira usullari»
- S) «Nog'ora o'yini» va «Tantana»
- D) «Pilla» va «Tantana»

22. Usta Olim Komilov qaysi musiqali drama va o'zbek operalaridagi milliy raqslarni sahnalashtirgan?

- A) «Gulsara», «Farhod va Shirin», «Buyuk kanal», «Bo'ron»
- B) «Gulsara», «Buyuk kanal», «Maysaraning ishi»
- S) «Shohida», « Gulandom», «Bo'ron»
- D) «Layli va Majnun», «Mahmud Torobiy», «Ulug' kanal», «Bo'ron»

23. 1953-yildan keyin Usta Olim Komilovning doira usullarini og‘zaki shakllarda boyitgan shogirdi kim?

- A) Odil Komilxo‘jayev
- B) Alisher Yuldashev
- S) Dilmurod Islomov
- D) To‘ychi Inog‘omov

24. Usta Olim Komilovning doira usullarini saqlash va o‘rganishda tasmaga yozib olib, doira ijrochilik san‘atiga kim munosib va buyuk hissasini qo‘shgan?

- A) G‘ofir Azimov
- B) To‘ychi Inog‘omov
- S) Muhammadqul Mullajonov
- D) Abulqosim To‘ychiyev

25. Ustoz Usta Olim Komilov va To‘ychi Inog‘omov merosini ommalashtirishda qaysi ulug‘ san‘atshunosning xizmatlari katta.

- A) To‘xtasin Jalilov
- B) Ilyos Akbarov
- S) Muxtor Ashrafiy
- D) Tamaraxonim

26. XX asrning nechanchi yillaridan boshlab doira musiqasini yangidan notaga olish avj olgan?

- A) 1955-yillar
- B) 1952-yillar
- S) 1951-yillar
- D) 1950-yillar

27. Katta «bum» qaysi barmoq bilan membrananing qaysi joyiga uriladi?

- A) kichik barmoq bilan chetiga
- B) to‘rtinchi barmoq bilan doira chetiga
- S) katta barmoq bilan o‘rtasiga
- D) sinchaloq barmoq bilan doira chetiga

28. Kichik «bum» qaysi barmoqni sal egish orqali membrananing qaysi joyiga uriladi?

- A) o‘rta barmoqni sal egib membrana o‘rtasiga uriladi

- B) katta barmoq bilan membrana o'rtasiga uriladi
- S) doiraning chetiga barmoqlarni kerib uriladi
- D) to'rtinchi barmoq uchi bilan doyra chetiga uriladi

29. Katta «bak» doira cholg'usida qanday hosil qilinadi?

- A) doira chetiga sinchaloq (jimjiloq) bilan chertib uriladi
- B) doiraning chetiga barmoqlarni kerib uriladi
- S) to'rtinchi barmoq uchi bilan doyra chetiga uriladi
- D) o'rta barmoqni sal egib membrana o'rtasiga uriladi

30. Kichik «bak» doira cholg'usida qanday hosil qilinadi?

- A) doira chetiga sinchaloq (jimjiloq) bilan chertib uriladi
- B) doiraning chetiga barmoqlarni kerib uriladi
- S) o'rta barmoqni sal egib membrana o'rtasiga uriladi
- D) to'rtinchi barmoq uchi bilan doyra chetiga uriladi

31. Doira cholg'usida noxun qaysi barmoq bilan qanday ijro qilinadi?

- A) doira chetiga sinchaloq (jimjiloq) bilan chertib uriladi
- B) to'rtinchi barmoq uchi bilan doyra chetiga uriladi
- S) o'rta barmoqni sal egib membrana o'rtasiga uriladi
- D) katta barmoq bilan membrana o'rtasiga uriladi

32. To'y tantanalarida xalqni chorlovchi cholg'uning nomi?

- A) dutor
- B) karnay
- C) doira
- D) nog'ora

33. Toshkent shahrida keng tarqalgan milliy cholg'ular ?

- A) rubob, g'ijjak
- B) karnay, sunray, doira
- C) qo'shnay, sibizg'a
- D) doira, do'mbira

34. Irma cholg'ulardan ovoz hosil qilish usuli?

- A) puflab
- B) chertib
- C) urub
- D) ishqalab

O'zbekiston xalq artisti usta Olim Komilov.

Usta Olim Komilov rafiqasi Begimxon aya va qizi Halima bilan.

Usta Olim Komilov xorij safarida.

Usta Olim Komilov bir guruh san'atkorlar bilan.

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti doirachi talabalari amaliy mashg'ulot oldidan.

Institutning doirachi talabalari sahnada.

Respublika «O'quvchilar saroyi» doirachilari guruhi navbatdagi mashg'ulot paytida.

**«Ustoz-shogird» an'analari davom etmoqda.
Sh.Shukurov va S.Ahmedovlar ustozlari D.Islomov bilan.**

35. Cholgʻu deganda nimani tushunasiz?

- A) musiqiy ohang va usul hosil qiluvchi musiqiy cholgʻu
- B) marosimlarda ishlatiladigan cholgʻu
- C) mehnat qurollaridan bir turi
- D) uy roʻzgʻor buyumi

36. «Duchava»ga qanday usul beriladi?

- A) ufor usuli
- B) ogʻir usul
- C) tez usul
- D) juda tez usul

37. Nogʻoraning notasi qanday ifodalanadi?

- A) ifodalash uchun bitta nota chizigʻidan foydalaniladi
- B) 2 ta chiziqdan foydalaniladi
- C) chiziq ostiga joylashgan belgi bum, chiziq ustiga joylashgan belgi bak
- D) chiziq ustiga joylashgan belgi bak, chiziq ustiga joylashgan belgi bum

38. Nogʻora tak-tum qanday iterval oraligʻida boʻlishi kerak?

- A) tersiya
- B) oktava
- C) kvarta
- D) kvinta

39. Doiraning diametrini aniqlang?

- A) 36–48 sm
- B) 37–45 sm
- C) 35–38 sm
- D) 40–42 sm

40. «Shodiyona» asari kim tomonidan yozilgan?

- A) Mirzo Ulugʻbek
- B) Alisher Navoiy
- S) Abdurahmon Jomiy
- D) Najmiddiy Kavkabiy

41. «Shodiyona» asarini Usta Olim Komilov kim bilan birgalikda surnay va nog'orada ijro qilishgan?

- A) To'ychi Inog'omov
- B) Ahmadjon Umurzoqov
- S) Muhammadqul Mullajonov
- D) Abulqosim To'ychiyev

42. Usta Olim Komilovning «Doiraning zarblari» kitobidagi 47 ta doira usullari kim tomonidan bir chiziqli notaga tushirilgan?

- A) I.Akbarov
- B) T.Jalilov
- S) M.Ashrafiy
- D) V.Uspenskiy

43. O'zbekiston xalq artisti Usta Olim Komilovning 47 ta usullari to'plangan «Doiraning zarblari» kitobi nechanchi yilda nashr qilingan?

- A) 1955 yil
- B) 1954 yil
- S) 1953 yil
- D) 1952 yil

44. Usta Olim Komilovning «Dovul» asari kimning ijrosidan yozib olingan?

- A) D.Islomov
- B) T.Inog'omov
- S) M.Mullajonov
- D) G'.Azimov

45. Usta Olim Komilovning «Burulcha» asari kimning ijrosida notaga tushirilgan?

- A) T.Inog'omov
- B) G'.Azimov
- S) M.Mullajonov
- D) Abulqosim To'ychiyev

46. «Qo'sh qars» asari XX asrning nechanchi yillarida turkum ko'rinishda vujudga kelgan?

- A) yigirmanchi yillar

- B) o'ttizinchi yillar
- S) o'ninchi yillar
- D) qirqinchi yillar

47. «Katta o'yin» asari qaysi cholg'ular jo'rligida ijro qilinadi?

- A) karnay, surnay, qo'shnay
- B) rubob, dutor, tanbur
- S) doyra, karnay-surnay
- D) nog'ora, karnay-surnay

48. «Katta o'yin» raqsi qaysi musiqiy dramaga kiritilgan?

- A) «Layli va Majnun»
- B) «Mahmud Torobiy»
- S) «Farhod va Shirin»
- D) «Bo'ron»

49. Alisher Navoiy dostoni asosidagi V.Uspenskiy bilan G.Mushellarning «Farhod va Shirin» musiqali dramasi nechanchi yillar o'rtasida eng katta musiqali drama asari hisoblangan?

- A) 1930 yillar
- B) 1931 yillar
- S) 1934 yillar
- D) 1935 yillar

50. Usta Olim Komilov tomonidan yaratilgan «Pilla» asarini doyra jo'rligida kim raqsini sahnalashtirgan?

- A) Tamaraxonim
- B) M.Turg'unboyeva
- S) Begimxonim
- D) Nurxon

JAVOBLAR

1.	A	26.	D
2.	B	27.	S
3.	D	28.	A
4.	S	29.	B
5.	A	30.	D
6.	B	31.	A
7.	S	32.	B
8.	B	33.	B
9.	D	34.	S
10.	A	35.	A
11.	D	36.	A
12.	S	37.	S
13.	A	38.	S
14.	S	39.	B
15.	D	40.	A
16.	A	41.	B
17.	B	42.	A
18.	A	43.	D
19.	D	44.	B
20.	B	45.	A
21.	S	46.	A
22.	A	47.	D
23.	D	48.	S
24.	A	49.	A
25.	B	50.	B

GLOSSARIY

Vazmin sur'atlar

L a r g o - largo – juda cho'zib, keng;

L e n t o - lento – cho'zib;

A d a g i o - adajio – og'ir, vazmin.

O'rtacha sur'atlar

A n d a n t e - andante – sekin-asta, oshiqmasdan;

A n d a n t i n o - andantino – andantedan sal tezroq;

M o d e r a t o - moderato – o'rtacha tezlikda, shoshilmay;

S o s t e n u t o - sostenuto – salobatli;

A l l e g r e t t o - allegretto – bir qadar tezroq;

A l l e g r o m o d e r a t o – allegro moderato - o'rtacha tez.

Tez sur'atlar

A l l e g r o - allegro – tez;

V i v o - vivo – jonli;

V i v a c e - vivache – jadu-jadal bilan;

P r e s t o - presto – tez, oshiqib;

P r e s t i s s i m o - prestissimo – juda tez, eng tez.

Sur'atlarni tezlashtirish va sekinlashtirish belgilari

A c c e l e r a n d o - achchelerando – tezlashtirib;

A n i m a n d o - animando – jonlantirib;

R a l l e n t a n d o - rallentando – sekinlashtirib;

R i t a r d a n d o - ritardando – og'irlashtirib, kechiktirib;

R i t e n u t o - ritenuto – sekin-asta to'xtatib;

S t r e t t o - stretto – ixchamlatib;

A t e m p o, t e m p o I - a tempo, tempo primo – avvalgi sur'atga qaytish.

Iiro etish xarakterini bildiruvchi belgilar

M a e s t o s o - maestoso – tantanali;

E k s p r e s s i v o - espressivo – ta'sirli;

C a n t a b i l e - cantabile – kuylab;

D o l c e - dolce – nozik;

G r a s i o z o - grasiozo – latif;

A n i m a t o - animato – jonli;

A p p a s i o n a t o - appassionato – zavqli;

N o n t r o p p o - non troppo – o‘rtamiyona;
M o l t o - molto – juda, nihoyatda;
P o c c o a p o c c o - poco a poco – oz-oz, sekin-asta;
S u b i t o - subito – to‘satdan;
S e m p r e - sempre – doimo, hamisha;
M e n o m o s s o - meno mosso – sekinroq;
L e g a t o - legato – bog‘lab;
N o n l e g a t o - non legato – bog‘lamasdan, legato yo‘q;
S i m i l e - simile – shu tarzda, xuddi shunday davom ettirish.

Dinamik belgilar

mf – mezzo forte – ortacha kuchli;

f – forte – kuchli;

ff – fortissimo – juda kuchli;

p – piano – mayin, kuchsiz;

pp – pianissimo – juda mayin, juda kuchsiz;

cresc. – kreshchendo – tovushni asta-sekin kuchaytirish;

dim. – diminuendo – tovushni asta-sekin susaytirish;

sf – sforsando – keskin, kuchli zarb;

sp – subito piano – keskin, mayin zarb;

> – aksent – tovushni ajratib, baland chalish.

Avj [arab. – chuqqi] – musiqa bayoni va rivojida eng yuqori nuqta.

A kapella – sozsiz cholg‘u jo‘risiz odatda xor tomonidan ijro etiladigan musiqa asari.

Akkompanement – ashula aytganda yoki biror cholg‘uda chalganda unga jo‘r bo‘lish.

Akkord – turli balandlikdagi uch va undan ortiq tovushlarning qo‘shilib yaxlit holda yangrash.

Aksent – biror tovush yoki akkordni qattiq ijro etish.

Alteratsiya – yetti pog‘onadagi tovushlar [do, re , mi , fa , sol , la, si] ning balandligini yarim yo butun tonga o‘zgartirish.

Ansambl – vokal yo cholg‘u musiqasi asarini bir necha ijrochi tomonidan ijro etilishi.

Ashula – keng tarqalgan vokal musiqa janri va shakli bo‘lib unda she‘riy va musiqiy obrazlar bir birga uyg‘unlashgan holda gavdalanadi.

Bastakor – [fors- toj, basta –bog‘lov, kor –ish, mashg‘ulot] – monodiya uslubida asar asosan, qo‘shiq, ashula, cholg‘u kuylar yaratuvchi ijodkor.

Baxshi-shoir – do‘mbira yoki dutor jo‘rligida doston yo‘llarini ijro etish bilan birga, turli mavzularda o‘zlari ham sh‘er va dostonlar yaratuvchi.

Vokalizatsiya – so‘zsiz ashula aytish.

Garmoniya – bir yo‘la eshitaladigan bir necha tovushlarning o‘zaro bog‘lanishda kelishi.

Duet – ikki ijrochidan tuzilgan ansambl.

Improvizatsiya – musiqa asarining bir yo‘la ijod qilinish, badixa tarzida aytilishi.

Kulminatsiya – musiqa asari yo uning ma‘lum bir qismining eng yuqorigi nuqtasi, avji.

Naqorat – ashulaning bir necha bor qaytariladigan qismi.

Paufa – vaqtincha jim turish, ya‘ni musiqa asarining biror qismida yoki ayrim ovozlarda tovush chiqazmay to‘xtash, yo ma‘lum bir muddat to‘xtash belgisi.

Solo – bir ijrochining yakka o‘zi ijro etishi ansambl xor yoki orkestrdagi eng muhim partiya parcha.

Terma – o‘zbek folklorlarining janr turlaridan bo‘lib, aytiladigan ashula so‘zining har bir bandi turlicha mazmundan iborat.

Transpozitsiya – tovushlarni boshqa balandlikka ko‘tarish.

Tutti – musiqa asarining orkestrdagi hama musiqachi yoki butun xor tomonidan ijro etilishi.

Fermata – nota va pauzalarning uzunlik miqdorini istalgancha cho‘zish uchun qo‘llaniladigan maxsus belgi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И. А. «Юксак маънавият – энгилмас куч». Т., 2008 й.
2. Успенский В.А. «Шашмақом». Бухоро, 1924 й.
3. Беляев В. «Музыкальные инструменты Узбекистана». Москва, 1933 г.
4. Семёнов А.А. «Среднеазиатский трактат по музыке Дарвешали». Т.: Ўздавнашр, 1946 г.
5. Аҳмадий. «Созлар мунозараси». Ўзбек адабиёти тарихи. 1-том Т., 1978 й.
6. Визго Т.С. «Музыкальные инструменты Среднее Азии». Москва, 1980 г.
7. «Доиранинг зарблари». Ўзбекча усуллар тўплами Т., 1952 й.
8. Жомий А. «Рисолаи мусиқа». Т., Ўздавнашр 1960 й.
9. Маллаев Н.М. «Ўзбек адабиёти тарихи». Т., 1965 й.
10. Петросянц А.И. «Инструментоведение». Т., 1990 й.
11. Тошматов Ў. «Чолғушунослик». Т., 2006 й.
12. Девонзода М. Харратов. «Хоразм мусиқий тарихчаси». Т.: «Мумтоз соз», 2014 й.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. «Yuksak ma'naviyat – engilmas kuch». T.: 2008-y.
2. Uspenskiy V.A. «Shashmaqom» Buhoro, 1924-y.
3. Беляев В. «Музыкальные инструменты Узбекистана» Москва, 1933 г.
4. Семёнов А.А. «Среднеазиатский трактат по музыке Дарвешали». Т.: Ўздавнашр, 1946 г.
5. Ahmadiy. «Sozlar munozarasi» O'zbek adabiyoti tarixi. 1-tom T.; 1978-y.
6. Визго Т.С. «Музыкальные инструменты Среднее Азии». Москва, 1980 г.
7. «Doiraning zarblari» O'zbekcha usullar to'plami T., 1952-y.
8. Jomiy A. «Risolai musika» T.; O'zdavnashr 1960-y.
9. Mallayev N.M. «O'zbek adabiyoti tarixi». T., 1965-y.
10. Петросянц А.И. «Инструментоведение». Т., 1990 й.
11. Toshmatov O'. «Cholghunoslik» T., 2006-y.
12. Devonzoda M. Xarratov. «Xorazm musiqiy tarixchasi». T.: «Mumtoz soz», 2014-y.

MUNDARIJA

Kirish	3–5
1-BOB	
Ustozlar saboqlari	6–14
1-bob yuzasidan mustaqil ta'lim bo'yicha savollar va topshiriqlar	13–20
2-BOB	
Doira usullari	22–22
Doiraning zarblari	23–23
Asarlarga qisqacha sharhlar	41–46
2-bob yuzasidan mustaqil ta'lim bo'yicha savollar va topshiriqlar	44–49
3-BOB	
Ustoz Usta Olim Komilov ijro etgan asarlar	50–50
Tantana	51–51
Pilla	54–54
Paxta	57–57
Farhod va Shirin (musiqali dramadan)	60–60
Shodiyona (nog'oradan doira uchun moslashtirilgan)	65–65
Shodiyona (surnay va nog'ora uchun)	76–76
Katta o'yin	91–91
Oltin ko'l	95–95
Burulcha	98–98
Qo'qoncha	101–101
Dovul	104–104
Qo'sh qars – 1	107–107
Xulosa	113–114
Foydalanilgan adabiyotlar	138–138

DILMUROD ISLOMOV

MAXSUS CHOLG‘U

(Doira usullari: ustozlar saboqlari)

Toshkent – «Fan va texnologiya» – 2015

Muharrir:	A.Eshov
Tex. muharrir:	M.Holmuhamedov
Musavvir:	D.Azizov
Musahhih:	N.Hasanova
Kompyuterda sahifalovchi:	Sh.Mirqosimova

**E-mail: tipografiyacent@mail.ru Tel: 245-57-63, 245-61-61.
Nashr.lits. AL№149, 14.08.09. Bosishga ruxsat etildi 04.11.2015.
Bichimi 60x84 ¹/₁₆. «Timez Uz» garniturası. Ofset bosma usulida
bosildi. Shartli bosma tabog‘i 8,75. Nashriyot bosma tabog‘i 9,0.
Tiraji 300. Buyurtma №161.**

**«Fan va texnologiyalar Markazining
bosmaxonasi» da chop etildi.
100066, Toshkent sh., Olmazor ko‘chasi, 171-uy.**